

Nokian Tehdassaaren maiseman historiaa ja arvoja

Hanna Keljo

Pro gradu –tutkielma

Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma, maisemantutkimus

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Joulukuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma, maisemantutkimus

Hanna Keljo

Nokian Tehdassaaren maiseman historiaa ja arvoja

Sivumäärät: 72

Tämän tutkimuksen kohteena on Nokialle Nokianvirtaan, Emäkosken rannalle muodostunut Tehdassaari, jossa sijaitsee yksi pirkanmaalaisen paperiteollisuuden vanhimmista keskittymistä. Työssä tutkitaan kohteen maisemahistoriaa sekä aukikirjoitetaan kohteesta löydettäviä arvoja RKY-inventoinnin käyttämien arvotuskriteerien pohjalta. Tutkimuksen pyrkimyksenä on myös tarjota ajatuksia ja ohjeistusta Tehdassaaren tulevaan kehittämiseen.

Tutkimus on tapaustutkimus, ja siinä on tarkoituksena kerätä mahdollisimman laaja aineisto, jonka pohjalta halutaan tuoda esiin kohteen arvoja sekä kirjoittaa paikalle omaa maisemahistoriaa. Lähteinä ovat toimineet etenkin saaren toimijoiden yrityshistoriikit, näiden toimijoiden luomaa sosiaalista järjestystä käsittelevät tutkimukset, alueesta tehdyt inventoinnit ja selvitykset, yleisesti teollisuushistoriaa ja teollisen maiseman tutkimista ja suojelua käsittelevät julkaisut, arvottamisen problematiikkaa ja tapoja tutkivat julkaisut sekä tämänkaltaisten teollisten ympäristöjen uudelleenkäyttöä ja kehittämistä pohtivat julkaisut. Työ jakautuu kolmeen osaan: maisemahistorialliseen tarkasteluun, kohteen arvojen aukikirjoittamiseen ja pohdintaan sekä kehittävällä otteella kirjoitettuun pohdintaosioon, jossa suunnataan mielenkiinto paikan potentiaaliin ja kehittämistyössä erityisesti huomioon otettaviin seikkoihin. Arvottamisosiossa kiinnitetään huomiota myös paikan identiteettiarvoihin sekä osallistamisen käsitteeseen arvona, unohtamatta kriittisiä huomioita arvottamiseen liittyen. Kansainvälisistä teollisen kulttuuriperinnön suojeluun tähtäävistä sopimuksista esitellään osioita, joista kiinnipitäminen on kohteessa oleellista.

Työn perusteella voidaan löytää kohteen tärkeimmät arvot sekä todeta, että Tehdassaaren kulttuuriympäristöllä on suuri merkitys paikallisen identiteetin ja kaupunkikuvan rakentajana sekä valtakunnallisesti merkittävänä muistomerkkinä teollisesta historiasta. Työn esittelemien toimintamallien ja -ideoiden pohjalta voi luoda perusteet, joista kiinnipitämällä voidaan säästää ja turvata paikan arvot alueen tulevillekin käyttäjille ja toimijoille.

Avainsanat: maisemahistoria, maisemantutkimus, maisemansuojelu, arvottaminen, teollistuminen, teollisuusperintö, kulttuurihistoria, kulttuurihistorialliset suojelukohteet, kulttuuriympäristö, rakennettu ympäristö, rakennusperintö, Nokia, osallistaminen, paperiteollisuus

Sisällysluettelo

1 Johdanto.....	5
1.1 Kohteen esittely.....	5
1.2 RKY ja lainsäädäntö.....	5
1.3 Tutkimuksen sisältö	7
1.3.1 Tutkimuskysymys ja metodit.....	7
1.3.2 Tutkimuksen rakenne ja käsitteistöä.....	10
1.3.3 Tutkimusaineisto.....	11
2 Maisemahistoriallinen selvitys.....	14
2.1 Maiseman ja teollisen maiseman tutkimisesta yleisesti.....	14
2.2 Tehdassaaren maiseman historiaa.....	16
2.2.1 Tehtaat syntyvät Nokianvirran rannoille.....	16
2.2.2 Tehdassaaren synty ja sitä ympäröivän maiseman historiaa.....	18
2.2.3 Maiseman muutos 1900-luvun alusta 1940-luvulle.....	21
2.2.4 Sotien jälkeinen aika	23
2.3 Katsaus nykyaikaan.....	24
3 Kulttuuriympäristöjen arvottaminen.....	28
3.1 Yleisesti arvottamisesta.....	28
3.2 RKY arvottamisen pohjana.....	29
3.2.1 Yleistä.....	29
3.2.2 Arvottamiskriteerit.....	31
3.3 Case Tehdassaari - arvot.....	33
3.3.1 Toiminnallisuus.....	33
3.3.2 Fyysiset ominaisuudet.....	36
3.3.3 Yhdyskuntasuunnittelu.....	39
3.3.4 Ympäristösuhteet.....	40
3.4 Kriittinen tarkastelu.....	42
3.4.1 Subjekttiivinen arvottaminen ja muistin maisema.....	42
3.4.2 Esteettisen arvottamisen ongelmista.....	44
3.4.3 Muista arvottamisen ongelmista.....	46
3.5 Osallistavuus arvokriteerinä.....	47
3.5.1 Perusteita.....	47

3.5.2 Faron yleissopimus.....	49
3.5.3 TEHDAS108 ja osallistavuustyö kulttuuriperinnön säilyttämisprosessissa.....	50
4 Pohdintaa ja ajatuksia tulevaan.....	53
4.1 Uudelleenkäytöstä yleisesti.....	53
4.2 Suojelu- ja säilyttämissuunnittelu.....	55
4.3 Madridin dokumentti ohjenuorana.....	57
4.4 Muutama ajatus tulevaan.....	60
5 Lopuksi.....	64
6 Lähteet.....	66

1 Johdanto

1.1 Kohteen esittely

Nokianvirrassa Nokiolla sijaitseva Tehdassaari on yksi maamme teollisen kehityksen keskeisistä ympäristöistä ja edustaa Pirkanmaan vanhinta teollista kerrostumaa. Tehdassaari muodostui Pirkanmaan Pyhäjärvestä alkavan Nokianvirran Emäkoskeen kun koskeen kaivettiin kanava puunjalostukseen erikoistuneiden tehdasrakennusten sähköntuotannon varmistamiseksi vuosien 1911-1913 aikana. Koko Emäkosken varrelle rakentuneet metsä- ja kumiteollisuuden laitokset kuuluvat RKY-rekisteriin ja näin ollen ovat valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä.

Puunjalostusteollisuus alueella edustaa suomalaisen paperiteollisuuden varhaisinta vaihetta ja Tehdassaari ympäristöineen muodostaa suuren, arkkitehtonisesti arvokkaan kokonaisuuden. Tehdassaaren alueella on säästynyt rakennuskantaa 1800-luvun lopulta ja rakennuksia ovat suunnitelleet valtakunnallisestikin tunnetut suunnittelijat kuten Birger Federley sekä Bertel Strömmer. Saarella valmistettiin paperia ja sen jalosteita aina 1950-luvulle saakka, jonka jälkeen teollinen toiminta on jatkunut eri muodoissaan aina nykypäivään saakka ainakin osassa rakennuksia ja paperinvalmistus on siirtynyt Tehdassaaren takaiseen rinteeseen Jyränmaalle.

1.2 RKY ja lainsäädäntö

Rakennettuja kulttuuriympäristöjä suojellaan Suomessa pääasiallisesti kuntien ja kuntayhtymien vastuulla olevalla kaavoituksella (asemakaavat, yleiskaavat sekä maakuntakaavat). Kuntien kaavoitus taas perustuu maankäyttö- ja rakennuslakiin (MRL). Rakennettuja ympäristöjä suojellaan lisäksi erilaisilla laeilla kuten esimerkiksi laki rakennusperinnön suojelemisesta, vesilaki, muinaismuistolaki, kirkkolaki sekä maa-aineslaki. Näiden kaavojen ja lakien pohjalta annetuilla suojelupäätöksillä määritellään, miten laajasti kohdetta suojellaan (esimerkiksi kohdistuuko suojelu vain julkisivuihin vai laajemmin koko ympäristöön). Maankäytön suunnittelussa ja kaavatyön suunnitteluvaiheessa tulee aina ottaa huomioon nämä suojelupäätökset sekä kohteesta suoritettut inventoinnit. Myös valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT) korostavat, että alueiden käytössä on varmistettava valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriperintöarvojen säilyminen.

Nokian Tehdassaari ympäristöineen kuuluu Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen joukkoon. RKY ”*on Museoviraston laatima inventointi, joka on valtioneuvoston päätöksellä otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen*”¹. RKY-inventointeihin sisältyvien kohteiden tarkoituksena on ollut muodostaa monipuolinen kuva Suomen rakennetun ympäristön historiasta kuin kehityksestäkin. Ympäristöministeriön muistiossa joka käsittelee RKY-alueiden huomioonottamista kaavaprosesseissa korostetaan, että RKY-alueiden säilyttämisen tulisi aina olla suunnittelun lähtökohtana näillä alueilla. Samoin muistiossa todetaan, että RKY-aluekohteen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä tulee vahvistaa, eikä näillä alueilla saa tapahtua rakentamista, joka heikentäisi kohteen kulttuuriympäristöarvoja.²

Tehdassaari kuuluu myös Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen alueeseen³. Nokian keskustaajaman osayleiskaavassa Tehdassaari kuuluu suojelualueeseen (sk1), joka on "*kaupunkikuvallisesti ja kulttuurihistoriallisesti merkittävän alueen osa, jonka arvot ja suojelu tulee ottaa huomioon asemakaavoituksessa. Alueella ei saa suorittaa ilman maisemalyölypää maisemaa muuttavaa rakennustyötä, puiden kaatamista tai muuta näihin verrattavaa toimenpidettä*"⁴. Tehdassaaren rakennuksia ei ole kuitenkaan suojeltu lailla rakennusperinnön suojelemiseksi (498/2010) eikä sen alueella ole löydettävissä varsinaisia kiinteitä muinaisjäännöksiä, vaikka osia saaresta onkin määritetty arkeologisia intessejä sisältäväksi sekä mahdollisia muinaisjäännöksiä sisältäväksi (näitä ns. mahdollisia muinaisjäännöksiä ei suojella muinaismuistolaille, sillä niiden olemassaoloa ei inventoinnissa ole pystytty konkreettisesti todentamaan)⁵.

1 Museovirasto 2009

2 Ympäristöministeriö 2009

3 Ahola 2010

4 Ahola 2010, 6

5 Jussila&Luoto 2012, 3

1.3 Tutkimuksen sisältö

1.3.1 Tutkimuskysymys ja metodit

Työni tarkoituksena on tuoda esiin Tehdassaaren kulttuurihistoriallinen arvo sekä aukikirjoittaa ja löytää paikan arvoja. Arvottamistyö on luonnollisesti tehty jo siinä vaiheessa kun Nokian tehtaat, mukanaan Tehdassaari, on päässyt mukaan RKY 2009-kohteiden joukkoon, mutta arvojen aukikirjoittaminen lienee paikallaan kun paikan omistajuus on siirtynyt kokonaisuudessaan pois kaupungilta ja uusi toimija aloittaa alueen kehittämistä.

Arvokriteerien esittely ja aukikirjoittaminen työssäni ei tyydy vain toteamaan paikasta löydettävissä olevia arvoja, vaan pikemminkin tuomaan esiin näiden arvojen taustalta löytyvät prosessit ja riippuvuussuhteet paikkakunnalla. Kohteen arvoja käyn läpi RKY-inventoinnissa käytettyjen arvokriteerien kautta paikan vakiintuneen RKY-statuksen vuoksi.

Arvokriteerien aukikirjoittamisen pohjaksi on syytä tehdä alueesta myös maisemahistoriallista tarkastelua ja kirjoittaa paikalle omaa historiaansa, joka toki löytyy jo Nokian tehtaiden historiikeista ja muista julkaisuista, mutta ei omaksi osaksi nostettuna. Varsinaista karttoihin pohjautuvaa, yksityiskohtaista analyysia en alueesta suorita, koska rakennuksien sijaintiin pohjautuva historiallinen tieto on hyvin koottu ja helposti löydettävissä Nokian keskustan teollisuusarkeologisesta muinaisjäänneinventoinnista⁶ sekä alueella suoritetuista rakennusinventoinneista. Itse teollisuudenalan kehitys taas löytyy koottuna useammista Nokian paperiteollisuutta käsittelevistä historiikeista. Pikemminkin tämä osa työstäni pyrkii tekemään visuaalista analyysiä siitä, miten eri teollisten toimintojen kehitys on muokannut Tehdassaaren ja sitä ympäröivien alueiden maisemaa ja yhdyskuntaa. Samalla maisemahistoriallinen osuus antaa tarvittavan taustatiedon, jotta itse arvoalueet on kohteesta mahdollista löytää (ja näitä arvoja pystyy myös kriittisesti arvioimaan).

Toisaalta pyrin tuomaan työssäni esiin kohteen mahdollisuuksia paikallisen identiteetin vahvistajana sekä nostaa kohteen arvostusta koko kaupungin kannalta. Millainen vaikutus Tehdassaarella, osana paperiteollisuuden kehityksen historiaa, on ollut koko paikkakunnan kehitykselle ja identiteetille? Osa tutkimuksestani on myös pyhitetty sille, miten osallistamisen idea sopii arvottamiskriteeriksi ja miten Tehdassaaren luova osuuskunta (Tehdas 108) on onnistunut osallistamalla tuomaan Nokian kaupunkilaiset mukaan alueen toimintaan ja luomaan kaupunkiin täysin uudenlaista kulttuuritoimintaa. Haluan myös pohtia

6 Jussila & Luoto 2012

Tehdassaaren muutamia mahdollisia tulevaisuuden kuvia ja antaa apuja näiden tulevien toimintojen suunnitteluun muun muassa esittelemällä mielestäni oleellisia ohjeita kulttuuriympäristöjen suojelua koskevista kansainvälisistä sopimuksista tai julistuksista.

Lähestyn Tehdassaaren kysymyksiä tapaustutkimuksena. Tapaustutkimus on kuvailevaa tutkimusta, joka pyrkii löytämään ilmiöille selityksiä, samaan tapaan kuin historiantutkimuksessa. Tapaustutkimus ei kohdistu vain nykyhetkeen, sillä kohteen ymmärtäminen edellyttää myös kohteen historian tuntemusta. Tapaustutkimuksessa ei periaatteessa voida tutkia kohdetta ympäristöstään irrotettuna. Usein tapaustutkimuksessa korostuvat tietyt piirteet: ollaan kiinnostuneita pikemmin tapausten rakenteista kuin yleisluonteesta, merkityksistä, syy-seuraussuhteista ja prosesseista jotka johtavat tutkitun tapauksen syntyyn. Yhteisiä piirteitä tapaustutkimuksille ovat myös mm. tutkimuksen kokonaisvaltaisuus sekä monitieteisyys.⁷

Kuten Laadullisen tutkimuksen työtapoja-teoksessa todetaan, tapaustutkimuksen *"lähtökohtana on usein yksilöiden kyky tulkita inhimillisen elämän tapahtumia ja muodostaa merkityksiä maailmasta, jossa he toimivat"* ⁸. Tapaustutkimusta kuvataan tässä yhteydessä konkreettiseksi ja eläväksi todellisuuden kuvaukseksi ja tulkinnaksi, joka tapahtuu useasta eri näkökulmasta. Myös osallistujien ääni kuuluu tapaustutkimuksen tuloksissa. Tutkija on siis kiinnostunut siitä, miten kohteeseen liittyvät tutkittavat (osalliset) ovat jäsentäneet/jäsentävät omaa maailmaansa ja kokemuksiaan siitä. ⁹

Tapaustutkimuksessa on huomioitava, että se on aina arvosidonnaista. Tutkijan (kuin tutkimustulosten käyttäjänkin) on tiedostettava se, että tutkijan arvomaailma ja lähtökohdat vaikuttavat siihen, millaisen näkemyksen hän muodostaa tutkittavasta kohteesta¹⁰. Esimerkiksi oma taustani museo- ja viherpuolella tuo tutkimukseen tiettyjä painopisteitä, ja jättää toisaalta toisia käsittelemättä tai vähälle huomiolle. Subjektiivisuutta ei voi koskaan täysin välttää, eikä objektiivisuutta saavuttaa (tapaus)tutkimuksessakaan. Koko tutkimuksen lähtöasetelma nojaa tutkijan omaan arvomaailmaan, tutkija näkee tässä tapauksessa jotakin arvokasta, säilyttämisen ja ylläpitämisen arvoista, ja näin haluaa tehdä kohteen (tässä tapauksessa Tehdassaaren) näkyväksi siihen liittyvällä paikkakunnalla.

7 Syrjäläinen ym. 1994, 11-13

8 Syrjäläinen ym. 1994, 13

9 Syrjäläinen ym. 1994, 14

10 Syrjäläinen ym. 1994, 15

Tapaustutkimus voidaan nähdä erittäin hyvänä keinona käytännön ongelmien selvittämiseen: se auttaa näkemään tutkittavan kohteen esimerkkinä ja osana jostakin suuremmasta joukosta tai laajemmasta kokonaisuudesta. Toisin sanoen tapaustutkimuksen keinoin parhaassa tapauksessa kyetään luomaan tutkittavasta kohteesta kokonaisvaltainen kuva. Myös tapaustutkimuksen monitieteisyys tukee tätä tavoitetta. Tapaustutkimukseen liitettävä heuristisuus taas merkitsee sitä, että tapaustutkimus parhaimmillaan lisää lukijansa ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä: lukija löytää tutkimuksesta uusia merkityksiä tutkittavalle kohteelle, laajentaa omia kokemuksiaan ilmiöstä tai kohteesta sekä saa vahvistusta aikaisemmille tiedoilleen kohteesta.¹¹ Pyrkimyksenä ei olekaan siis tuottaa mitään yleispätevää tietoa kohteesta, vaan antaa tiedolle syvyyttä ja tarjota siitä erilaisia tulkintoja lukijalle.

Tutkimuksen maisemahistoriallisen osuuden aineistona on käytetty pääasiassa tapaustutkimuksia ja historiallisia tutkimuksia. Tämä kerätty aineisto toimii tutkimuksen pohjana joten pääasiallinen tutkimusmetodi tässä tutkimuksen osassa on tämän kerätyn kvalitatiivisen (laadullisen) tiedon analysointi maisemahistoriallisesta viitekehyksestä käsin. Kuten mainittua, kokonaisuutena tämän Tehdassaarta käsittelevän tutkimuksen tutkimusnäkökulmana on tapaustutkimus ja aineiston analysoinnin pyrkimyksenä on kohteen maisemahistorian ja sen arvojen syntyminen hahmottaminen ainakin jonkinasteisena tapahtumaketjuna. Työssä pyritään tekemään erilaisia päätelmiä tutkimusaineistosta nousevien huomioiden perusteella sekä selittämään Tehdassaaren maiseman ja kulttuuriympäristön luonnetta ja kontekstia.

Tutkimuksen arvo-osiossa metodina on ollut kerättyjen historiallisten aineistojen ja dokumenttien tutkiminen, niistä tehdyt johtopäätökset ja kohteen kehityksen analysointi. Aineistoa on joutunut luonnollisesti tiivistämään ja pyrkimyksenä on ollut löytää muista tutkimusaineistona toimivista materiaaleista syy-seuraussuhteita Tehdassaaren arvojen kehittymiseen. Näiden kausaalisuhteiden löytäminen ei kuitenkaan ole ollut tässä osiossa mikään tutkimuksen pääasiallinen tarkoitus, vaan lähinnä löydetty kausaalisuhteet ovat täydentäneet kuvaa arvoista ja niiden laaja-alaisista merkityksistä. Viitekehyksenä arvojen etsimisessä ovat siis toimineet RKY-inventoinnin määrittelemät arvoalueet.

Tutkimuksessa käsitellään myös kohteen kehittämistä ja tämä osio perustuu kirjoittajan subjektiiviseen kokemukseen siitä, mitkä ovat tämänkaltaisen tutkimuskohteen kannalta

11 Syrjäläinen ym. 1994, 15-16

oleellisia kehityskohtia. Kehittämisosio perustuu osaltaan myös työn historia- ja arvotusosion luomaan näkemykseen (kohdekohtaisista) kehittämisen kipupisteistä sekä toisaalta tutkimuksen yhteydessä esiin tulleiden muiden vastaavien kohteiden kehittämisestä tehtyjen tutkimusten tai selontekojen analyysiin. Kehittämisosiossa esiteltyihin kehittämisideoihin tai -suosituksiin ei ole tarkoitus suhtautua minään kaikenkattavana muistilistana kohteessa toimimiseen, vaan pikemminkin kehittävien ajatusten ja ideoiden sekä keskustelun herättäjänä.

1.3.2 Tutkimuksen rakenne ja käsitteistöä

Tämä tutkimus siis koostuu käytännössä kolmesta erillisestä osiosta: kohteen maisemahistoriallisesta selvityksestä, kohteen arvojen aukikirjoittamisesta sekä kehittäväällä otteella kirjoitetusta pohdintaosiossa, jossa tarjotaan työkaluja ja ajatuksia kohteen tulevaan käyttöön ja suojeluun tähtääviin toimenpiteisiin. Arvotusta käsittelevässä luvussa käydään läpi myös kritiikkiä itse arvojen valintaa ja arvotusta kohtaan, koska arvottaminen on aina hyvin subjektiivista toimintaa ja tässäkin tapauksessa arvojen aukikirjoittajana toimii Museoviraston sekä maakunnallisen museon virkamieskunnan ulkopuolinen henkilö, jonka tausta, näkemykset ja kompetenssi arvojen tulkintaan todennäköisesti eroavat RKY-arvotuksen tehneiden virkamiesten ja työryhmien vastaavista. Lisäksi haluan arvotusosiossa erikseen tuoda RKY-prosessissa vähemmälle huomiolle jääneitä arvotuskriteereitä tarkasteluun. Maisemahistoriallinen selvitys on toteutettu Pirkanmaan maakuntamuseon toiveesta ja antamaan tutkijalle sekä lukijalle tarvittavan historiatiedon kohteesta. Maisemahistoriallinen selvitys toimii myös koko arvojen aukikirjoittamisen ja löytämisen pohjana, sillä tätä työtä ei voi tehdä ilman laaja-alaista ymmärrystä kohteesta ja sen historiasta.

Työssä tutkitaan *maisemahistoriaa* mutta etsitään arvoja laajemmin *kulttuuriympäristöstä*. Tämän työn maisemahistoriallinen selvitys keskittyy pääasiassa suppeampaan visuaaliseen analyysiin ja se pyrkii luomaan yleiskuvan Tehdassaaren maiseman elinkaaresta, kuvan jossa rakennukset ja ympäröivä aluerakenne käyvät keskenään vuoropuhelua. Arvo-osiossa laajennetaan näkökantaa enemmän, koko Tehdassaareen liittyvään kulttuuriympäristöön, mikä pitää sisällään mm. maisemantuottamiseen liittyvät merkitykset, vallankäytön maisemassa sekä sosiaaliset aspektit ja merkitykset.

Kulttuuriympäristöllä tarkoitetaan tässä työssä Museoviraston RKY-inventoinnin mukaista näkemystä kulttuuriympäristöstä sellaisena ympäristönä, jossa ihmisen toiminta ja

vuorovaikutus jollain tavalla näkyy. Kulttuuriympäristö muodostuu ”erilaisista ja eriklaisista maisemista, rakennetuista ympäristöistä ja arkeologisesta perinnöstä”¹². Toisaalta tuodaan esiin myös kohteen vaikutuspiirissä olevien ihmisten rakentamaa suhdetta tarkasteltavaan alueeseen eli Tehdassaareen. Maiseman käsite tässä työssä taas myötäilee Pauli Tapani Karjalaisen ajatuksia maisemasta fyysisen paikan tai ympäristön kokemisena ja siitä tulkintojen tekemisestä, käsitellen maisemaa visuaalisena kokonaisuutena¹³.

Tämä tapa käsitellä aihetta (maisemahistoriallisesti ja kulttuuriympäristöä tutkien) on valittu muutamasta syystä. Ensinnäkin koko arvojen tarkastelun pohjana on käytetty RKY-prosessiin liitettyjä arvokriteerejä paikan jo vakiintuneen RKY-statuksen vuoksi. RKY-inventoinnin arvottamisprosesseista ei ole julkista, aukikirjoitettua materiaalia olemassa, joten koen sopivana aukikirjoittaa paikan arvoja juuri näiden, nimenomaan kulttuuriympäristöä arvottavien kriteerien kautta. Tässä yhteydessä tulee toki ottaa huomioon jo aiemmin mainittu, työhön kuuluva kriittinen tarkastelu. Maisemahistoriallinen tarkastelu taas toimii pohjatietona lukijalle ja arvojen löytämiselle ja sen myötä hahmottuu kokonaiskuva kohteesta ja sen elinkaaresta helpommin.

1.3.3 Tutkimusaineisto

Nokian tehtaiden historia on hyvin dokumentoitu yrityshistoriikeissa. Yrityslähtöisesti tuotettu kirjallisuus sisältää teollisuudenalan prosessien ja innovaatioiden sekä itse aineistoa tuottavien yritysmuotojen ja henkilöstön kehityksen hyvin tarkkaan kirjattuna. Tätä kuvaa ovat tutkimuksessani täydentäneet etenkin tehdasyhdyskuntaa käsittelevä tutkimus sekä Nokian kaupungin eri kaavaprosesseja varten teettämä inventointimateriaali ja kulttuuriperintötyön kehittämiseen tähtäävä materiaali.

Teoreettisessa osuudessa lähteinä toimivat erilaiset seminaarijulkaisut, kulttuuriperintötyössä mukana olevien tahojen tuottama materiaali, kansainvälisten sopimusten esittelytekstit, metodikirjallisuus sekä teollista maisemaa käsittelevät aiemmat tutkimukset ja esitelmät. Lähdeaineisto on hyvin pirstaleista koskien teollisuushistoriaa sekä teollista maisemaa. Ehkä ehjimmän kokonaisuuden aiheesta tarjoaa TICCIH:n (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) julkaisu *Industrial heritage re-tooled - the TICCIH guide to industrial heritage conservation* (2012), joka sekin tosin koostuu lukuisista

¹² Museovirasto 2021

¹³ Karjalainen 1999, 26

pienemmistä puheenvuoroita ja artikkeleista, tarjoten kuitenkin laajemman esityksen teollisen perinnön säilyttämiseen liittyvistä määritelmistä ja ongelmista.

Yrityslähtöisesti tuotettua kirjallisuutta lähdemateriaalina käyttäessä tulee ottaa huomioon tutkimusnäkökulmien kapeat lähtökohdat. Vaikka näissä yrityshistoriikeissa käydään ansiokkaasti läpi myös ympäröivän yhdyskunnan ja koko paikallisen yhteisön historiaa, jätetään yrityksen imagoa ja arvoa mahdollisesti heikentävä materiaali usein ulos tutkimuksesta. Tätä puutetta tutkimuksessani ovat täydentäneet teollisuuden kehitystä yleisemmällä tasolla kuvaavat lähteet sekä Nokian tehdasyhdyskuntaa eri näkökulmista lähestyvä tutkimus. Kieltämättä maisemahistoriallisen osuuden lähteissä painotus keskittyi yrityslähtöisiin historiikkeihin, mikä tuli ottaa huomioon kohteen arvotuksia aukikirjoittaessa. Näkökulmaa tutkimuksessa monipuolusti juuri tarkemmin tehdasyhdyskunnan kehitystä kuvaava tutkimus (Jussi Koivuniemi: *Tehtaan pillin tahdissa*). Yrityslähtöisessä kirjallisuudessa vähälle (tai olemattomalle) huomiolle jäi myös maiseman historiaan tiukasti kuuluvat ympäristönsuojelulliset näkökohdat, joten sen esiintuominen maisemahistorian kirjoituksessani jäi valitettavan vähälle huomiolle, löydettyjen lähteiden suppeudesta johtuen.

Maisemahistoriallisen osuuden haasteeksi muodostui suurten, visuaalisten suuntaviivojen löytäminen ja aukikirjoittaminen. Lähdemateriaalissa maisema ja siihen liittyvät ympäristösuhteet jäivät vähälle huomiolle, lähteiden keskittyessä enemmän yrityslähtöisesti esimerkiksi tuotantotapojen, henkilökunnan ja rakennuksien kehitykseen. Samoin inventointimateriaali tarjosi lähinnä rakennuksien sekä niiden sijoittelun ja muutostöiden historiaa, sivuuttaen välillä suuremmat maisemalliset muutokset ja vaikutukset.

Maisemanmuutoksesta on näin ollen välillä joutunut tekemään omaa tulkintaa suhteellisen kevyiden pohjatietojen perusteella ja tilaa aktiivisesti itse hahmottaen sekä samaa aikakautta eri näkökulmista lähestyviä tietoja eri lähteistä yhdistellen.

Arvokriteerien esittelyosiossa lähteenä ja tutkimuskirjallisuutena on toiminut pitkälti RKY-inventointeihin keskittynyt materiaali, ottaessani arvojen aukikirjoittamisen lähtökohdaksi RKY:n antamat lähtökohdat. Näitä arvotuksen lähtökohtia olen sitten täydentänyt muilla rakennusperinnön ja kulttuuriympäristön arvottamiseen liittyvillä materiaaleilla. Arvo-osiossa olisi ollut todella mielenkiintoista päästä esittelemään alkuperäisen RKY-inventointikierroksen pohjalle kohteesta koottuja arvottamismateriaaleja (joita Pirkanmaan maakuntamuseo sekä Museovirasto ovat prosessin edetessä tuottaneet), mutta koska

Museovirastolta suullisesti saadun tiedon perusteella tätä pohjatyötä ei ole painetussa muodossa missään olemassa, jäi tämän arvotusprosessin esittely työstä pois.

Käsittelen RKY-inventoinnin pohjalta tekemääni arvoalueiden läpikäymistä ja yleisesti arvottamista kriittisesti kappaleessa 3.5. Tämän kappaleen tutkimusaineistona on toiminut kirjava joukko käsiteltyihin aiheisiin liittyviä tekstejä sekä seminaarijulkaisuja.

Lähdemateriaaliksi sekä kritiikin kohteeksi on valikoitunut arvottamismalleja, jotka ovat olleet omasta subjektiivisesta näkökannastani huomionarvoisia. Työn kehittävällä otteella kirjoitetussa osiossa (kappale 4) lähdemateriaalina on etenkin pitkän linjan teollisuushistorian tutkijan Maths Isacsonin ajatukset teollisuusympäristöjen uudelleenkäytöstä, Madridin dokumentin suomennos sekä TICCIH:n tuottama kirjallisuus.

2 Maisemahistoriallinen selvitys

2.1 Maiseman ja teollisen maiseman tutkimisesta yleisesti

”Maisema on monimutkainen ja haastava tutkimuskohde”, kuten Johanna Forsius-Nummela toteaa artikkelissaan, joka käsittelee maiseman historiallista sisältöä¹⁴. Geologinen muodostuminen on kestänyt usein tuhansia vuosia ja taloudellinen sekä sosiaalinen kehitys jopa useita satoja vuosia. Maiseman käsite tarkoittaaakin tässä työssä jo mainitusti maisemantutkija Pauli Tapani Karjalaisen ajatuksia mukaillen itse fyysisen paikan tai ympäristön kokemista ja tulkintaa visuaalisena kokonaisuutena¹⁵. Maisema ei siis ole pelkkää objektiivista luonnontodellisuutta, vaan siihen liittyy aina havainnoitsijan tulkintaa ja merkityksiä. Teollinen maisema on maisematyyppi, jonka muodostumisessa jollakin tietyllä teollisuudenalalla on ollut merkittävä rooli, teollisuuden ollessa määritelty inhimilliseksi toiminnaksi, jolla on taloudelliset vaikuttimet (tähän toimintaan kuuluu joko materiaalien prosessointi, materiaalien tuotanto tai palvelujen tuotanto)¹⁶.

Teollisten maisemien tutkimisen skaala on myös valtava: sen sijaan, että tutkitaan vain itse teollisuuslaitoksia ympäröivää visuaalista maisemaa, tulee ottaa huomioon, että tutkittavana on todellisuudessa kokonainen kulttuurinen instituutio, jonka lopullisena tarkoituksena on ollut tuottaa hyvinvointia koko ympäröivälle yhteiskunnalle, kuten teollisuushistorian tutkija James Douet oivallisesti tiivistää *Industrial heritage re-tooled* kirjan johdannossa¹⁷.

Tehdassaarta käsittelevä maisemahistoriallinen käsittelyni jääkin tässä tutkielmassa jopa hieman ohueksi, mutta kuvaa Tehdassaaren merkityksistä täydennetään arvottamiskriteerien esittelyssä. Toivottavaa olisi, että työni pohjalta saataisiin tehtyä vielä laajempi, yksityiskohtaisempi ja analyyttisempi visuaalinen tutkimus alueesta.

Teollisia maisemia tutkiessa tulee aina ottaa huomioon se, että nämä maisemat ovat muodostuneet suuresti taloudellisten ja teollisuuden toimintaprosessien seurauksena¹⁸. Varsinaisen puhtaasti luonnon muokkaaman maiseman osuus on vähäinen tai jopa olematon. Teollisuuslaitosten sijainnin määrittäminen se, miten saatiin turvattu käyttövoiman ja raaka-

14 Forsius-Nummela 1996, 37

15 Karjalainen 1999, 26

16 Stuart 2012, 48

17 Douet 2012, 1

18 Koskinen 2001, 112

aineiden saatavuus. Suomalaisten teollisten maisemien yhdistävänä tekijänä voidaan nähdä lähes aina vesi: joki ja kosket ovat tarjonneet tuotantolaitoksille sen tarvitseman energian sekä kulkuyhteydet. Teollinen toiminta on näin ollut sidoksissa ympäröivään luontoon, joka tarjosi sille energia- ja raaka-ainevarastot ¹⁹. Teollisuuslaitosten valmistusprosessit määrittivät lähes täysin rakennusten ja rakenteiden sijainnin ja koko alueen fyysisen rakenteen, aina rakennusten ulkoasuun ja arkkitehtuuriin saakka ²⁰. Toki erinäisten tyyliseikkojen oli tarkoitus teollisissakin rakennuksissa viestiä esimerkiksi yrityksen merkityksellisyydestä, menestyksestä tai vaikutusvallasta ²¹.

Säilyttämisen traditio teollisissa maisemissa on Suomessa vielä kovin nuorta: teollisen aikakauden rakennuksia alettiin hyväksyä suojelukohteiden joukkoon vasta 1970-luvulla. Tällöinkin vaadittiin vielä "julkinen arvon tunnustaminen", jotta suojeluprosessit saatiin käyntiin. Esimerkiksi Porissa Puuvillatehtaan purkamista vastaan esitetyissä puheenvuoroissa puhuttiin myös jo laveammin koko Kokemäenjoen pohjoisrannan maiseman muuttumisesta, mikäli purkamisiin siellä päädyttäisiin. Maisemakokonaisuuksien huomioon ottaminen pikkuhiljaa enenevässä määrin on 1970-80-luvuilla ollut tärkeä muutos teollisen maiseman arvon ymmärtämisessä. ²²

Teollisen maiseman käsite kokonaisuudessaan vakiintui Suomessa 1990-luvun aikana. Käsitteen vakiintuminen siirsi painopisteen yksittäisten rakennusten tarkastelusta laajemmin kulttuuriympäristöihin, isompiin kokonaisuuksiin. Tämä käsite otti vihdoin huomioon myös teollisten kohteiden arvon alueensa identiteetin rakentajana ja johti myös monitieteellisiin tutkimusprojekteihin ²³. Tällainen humanistinen maisemantutkimuksen suuntaus oli siis alkanut vaikuttaa Suomessa vasta 1970-80-luvuilla, joten sillä on melko lyhyet juuret verrattuna esimerkiksi maantieteelliseen maisemantutkimukseen. Humanistinen maisemantutkimus käsittää maiseman kokijansa kautta: "*Humanistisessa maisemantutkimuksessa maisema ei ole pelkkää objektiivista luonnontodellisuutta vaan usealla eri tavalla näkijänsä ja kokijansa herättämää subjektiivista kulttuuritodellisuutta*". ²⁴

19 Jaakola 2016, 83

20 Koskinen 2001, 112

21 Fragner 2012, 116

22 Sivula 2014, 38-39

23 Sivula 2017, 22

24 Karjalainen 1999, 26

Teollisen historian ja siihen kytkeytyvän maiseman säilyttämisen kautta voidaan parhaimmillaan peilata nykyhetkeä ja vaikuttaa tulevaan. Maarit Grahn kirjoittaa Noormarkun ruukkia ja Ahlström Oy:n historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan kuinka esimerkiksi Makkarakosken sahasta Noormarkussa on muodostunut oman aikansa muistomerkki ja kuinka se muistuttaa kokonaisuudesta menneestä aikakaudesta.²⁵ Tätä ajatusta voidaan hyvin soveltaa myös Tehdassaarta tarkastellessa.

Historiallisen maiseman tarina uhkaa myös jäädä kokonaan kertomatta, jos sitä ei joku tai jokin taho nosta esiin. Historiallisella kohteella tulee aina olla jokin linkki nykyisyyteen, jotta se voidaan aktiivisesti muistaa ja ottaa mukaan yhteisön suureen tarinaan. Makkarakosken sahan maisemaa tutkineen Hanna Jaakolan tavoin uskon, että hedelmällisin tapa hahmottaa teollista maisemaa on tutkia sitä muutosprosessina²⁶. Tällaisen muutoksen prosessikuvauksen kokoamani maisemahistoriallinen tarkastelu pyrkii tarjoamaan kohteesta.

2.2 Tehdassaaren maiseman historiaa

2.2.1 Tehtaat syntyvät Nokianvirran rannoille

Nokia oli 1800-luvulla osa Pirkkalan pitäjää, sen pohjoisosia, johon 1860-luvulla alkoi kasvaa Nokian teollisuuskylä. Nokialla tarkoitettiin alunperin vain nykyistä Nokian kartanoa ja sen tiluksia Emäkosken etelärannalla. Nokianvirrassa oli tuohon aikaan vielä komeat ja jylisevät kosket. Nokian maisemaa onkin aina hallinnut Nokianvirta (jonka osa miltei kaupungin keskustassa sijaitseva Emäkoski on), joka halkoo kaupungin etelä- ja pohjoisosiin. Kosken maisemallista arvoa osattiin arvostaa jo 1840-luvulla. Sakari Topelius kirjoitti Helsingfors Morgonblad-lehdessä 1840-luvulla seuraavasti:

"Satakunnassa on kaksi kuuluisaa koskea, Nokia ja Kyröskoski, molemmat ihania, mutta kuitenkin luonteeltaan ja vaikutukseltaan erilaisia. Nokia on romanttinen, voisi sanoa sveitsiläinen, pikemminkin luonnon rohkea pila kuin vakava taisto sen voimakkaimpien elementtien välillä. Siellä näkee pilvenkorkuisia äkkijyrkkiä rantoja, joilla kasvaa laelta vesirajaan asti tiehässä nuokkuvia kuusia, ja niiden välistä - niin syvällä ettei huomaa mistä jylinä tulee, ennen kuin hämmästyneenä pysähtyy itse jyrkänteelle - näkee alhaalla kuohuvan kosken ohitse kuusten riippuvat oksat vaahdollaan peittäen".

25 Grahn 2009, 107-126

26 Jaakola 2016, 83

Sakari Topeliuksen kuvaus Emäkoskesta päättyi myös vuonna 1875 ilmestyneeseen Maamme-kirjaan. Nokianvirtaa kuvailtiin tässäkin uljaaksi, valtavaksi ja synkäksi.²⁷

Nokianvirta pysyi maisemaltaan lähes luonnontilaisena, voimakkaana koskena kunnes Emäkosken rannalle, nykyisen Tehdassaaren paikalle, perustettiin puuhiomo vuonna 1869 Fredrik Idestamin toimesta, osana sahateollisuuden kasvua koko Suomessa 1860-luvulla. Hiomo oli neljäs koko Suomessa ja sen toiminta siirtyi Idestamin perustaman Nokia Osakeyhtiön omistukseen kolme vuotta myöhemmin.²⁸ Koski oli tällöin vielä avoin tukinuitolle ja tukit uitettiin hiomolle Nokianvirtaa pitkin aina Näsijärveltä asti, Nokianvirran toimiessa uittoväylänä myös Poriin saakka Rosenlew-yhtiön toimesta. Tätä ennen Nokianvirralla toki oli sijainnut jo muutamia myllyjä ja yksi niistä purettiinkin puuhiomon tieltä²⁹. Tehdasrakennukset olivat tässä vaiheessa puisia, ja ainakin alueellisesti hallitsivat tästä eteenpäin maisemaa Emäkosken kohdalla, muuten vielä hyvin puustoisessa pitäjässä.

Teollisen toiminnan varhaisvaiheesta ei Nokianvirralla ole jäljellä yhtään puurakenteista rakennusta tänä päivänä, sillä osa rakennuksista purettiin ja osa paloi³⁰. Varsinainen paperitehdas nykyisen Tehdassaaren paikalle sekä sulfiittiselluloosatehdas virran etelärannalle perustettiin vuonna 1880. 1800-luvun loppuvuosien merkittäviin maisemallisiin muutoksiin voidaan lukea voimakkaan rakentamisen lisäksi myös liikenneyhteyksien voimakas kehittyminen ja rakentaminen. Metsää on kaadettu runsaasti kun tehtaalle rakennettiin tänä kautena parempia ja leveämpiä teitä kuljetuksia varten kuin uusi kapearaiteinen rautatiekin asemalta tehtaalle asti vuonna 1894.³¹ Idestamin yhtiö olikin ostanut vuonna 1871 Nokian kartanon, Jyränmaan tilan sekä myöhemmin muita lähitiloja, helpottaakseen tehtaan rakennustoimintaa³².

27 Toivola 2005, 16

28 Luoto & Jussila 2012, 5

29 Toivola 2005. 17-22

30 Luoto & Jussila 2012, 7

31 Ahola 2010, 17

32 Luoto&Heiskanen 2016, 23

2.2.2 Tehdassaaren synty ja sitä ympäröivän maiseman historiaa

Erityisen tarkasteluni kohteena oleva Tehdassaari syntyi Nokianvirtaan, Emäkosken kohdalle, kun silloisen Nokia Osakeyhtiön toimitusjohtaja Gustaf Fogelholm päätti rakennuttaa Emäkoskeen uuden sähkövoimalaitoksen kasvavan tehtaan tarpeisiin. Hän kaivatutti Emäkoskeen 300 metriä pitkän, 13 metriä leveän ja 8 metriä syvän kanavan tehdasalueen ympäri. Kanava kaivettiin pääasiassa lapio- ja hakkuvoimin.³³ Kanava vihittiin käyttöön vuonna 1913. Tätä ennen palvelut voimalaitos ei tarjonnut enää riittävästi energiaa kasvavan tehdasalueen tarpeisiin.³⁴

Kanava oli massiivinen rakennelma, joka muutti koko Emäkosken ilmettä radikaalisti. Kanavan pystysuorat reunat olivat suorakulmaiseksi lohkottua graniittikiveä. Kehittyvä paperi- ja sähköteollisuus tarvitsi myös useita muita teollisuudenalaansa liittyviä rakennuksia oheensa ja rakentaminen ja rakennusten uudistaminen oli kiihvasta. Vesivoimalaitos Tehdassaaren länsipäädyssä, kanavan varrella tuotti lopulta sähköä tehtaiden lisäksi myös Tampereen kaupungin tarpeisiin asti ja laitoksesta muodostui aikansa suurin vesivoimalaitos Suomessa.³⁵

Myös Suomen Gummitehdas Oy oli jo aiemmin vuonna 1904 siirtynyt Nokialle saatavilla olevan sähkövoiman houkuttelemana³⁶. Punatiilisiä tehdasrakennuksia siis oli noussut runsaasti lisää Emäkosken rannoille ja maisema muotoutunut entisestään teollisemmaksi. Nykyään näköyhteydet Tehdassaareen ovat umpeutuneet myös kumitehtaalta käsin puuston kasvun vuoksi, mutta 1900-luvun alussa maisema on ollut avoin ja lähes puuton, korkeuteen kohoavien savupiippujen hallitsema kokonaisuus.

Tehdassaaren ympäristön ja maiseman muotoutuminen oli seurausta itse alkuperäisestä fyysisestä maisemasta, tehtaiden käyttöön valjastetusta koskesta, josta tuli rakentamisen myötä "kesytetty" elementti maisemassa. Toisaalta tästä kosken rannoille rakentuneesta rakennusmassasta, kokonaisesta tehdasyhdyskunnasta, muodostui vähitellen koko pitäjää hallitseva sosiaalinen maisema, jonka kautta pitäjän väestö määritti itseään.

Tehdasmaisemassa tehty työ antoi työntekijälleen palasen omaa identiteettiä, paikan mihin

33 Rantanen n.d

34 Toivola 2005, 37

35 Luoto & Jussila 2012, 13

36 Luoto & Jussila 2012, 5

kuulua, tarjosi elannon perheelle ja työssä vietettiin suurin osa ajasta elämässä. Tämä muutos oli alkanut toki jo aiemmin, ensimmäisen puuhiomon aloittaessa toimintansa Emäkosken rannalla, mutta toiminnan kasvaessa yhä useampi Nokian pitäjän ihminen kuului tehtaiden luomaan elinpiiriin.

Maisema lieneekin tuolloin ollut tehtaissa työskenteleville ja sen lähellä asuville ihmisille pääasiassa hyödyn maisema, maisema joka kokonaisuutena tarjosi ihmisille elannon ja näin ollen elämisen edellytykset. Tiina Koskimies kuvailee kirjassaan *Patruunan puutarha ja työmiehen kessupenkki* sitä, kuinka maaseutuelämään tottuneiden ihmisten maailma mullistui maamme ripeän teollistumisen myötä jo 1800-luvun loppupuolella, ja kuinka tehtaiden tuloon aluksi suhtauduttiin hyvin epäileväisesti. Lopulta kuitenkin teollisuus nähtiin paikkakunnan olojen suurena kehittäjänä ja tehtaiden olemassaolo rakensi paikkakunnalle kokonaan uuden työnteon maiseman.³⁷

Hierarkkinen, tehdasalueisiin liittynyt asumisjärjestely muutti Tehdassaaren maisemaa myös radikaalisti: jo 1800-luvun loppuvuosina sai alkunsa nk. Valkoinen harju, eli virkailijoiden asuinalue tehtaan lähellä, Emäkosken pohjoisrannalla.³⁸ Valkoiselle harjulle rakennettiin huvilatyyppiset asuinrakennukset niihin liittyvine talourakennuksineen (ja sinne myös myöhemmin siirrettiin virkailijoiden asuintiloja tulevan Tehdassaaren padon tieltä), ja maisemassa näkyivät myös näiden rakennusten omat puutarhapalstat, koska ne kuuluivat tähän aikaan lähes aina talojen pihapiiriin³⁹. Varmuudella ainakin 1880-luvulla tiedetään myös tehdasalueella sijainneen puutarhan, joka erotti virkailijoiden asunnon ja tehtaan konttorin tosistaan⁴⁰.

Niin kutsuttu Punainen harju eli työväen asuinalue (punaiseksi maalattu vuokrakasarmi) jäi sivummalle, koskeen laskevan rinteän länsipuolelle, Jyränmaan alueelle⁴¹. Valkoinen harju dominoi muuten maisemaa pohjoisrannalla, Laajanojan toisella puolen ja etelärannalla, korkeammalla rinteessä vastaavasti Nokian kartanon puutarha ja tilukset, jonne silloin oli tehdasalueelta suorat näkymät. Nämä näkymäyhteydet ovat sittemmin kadonneet puuston kasvettua kokoa. Punaisen harjun työväestöllä oli omat vuokramaatilkkunsa toisaalla

³⁷ Koskimies 2009, 101

³⁸ Toivola 2005, 35

³⁹ Koskimies 2009, 111

⁴⁰ Vilppo 1983, 18

⁴¹ Ahola 2010, 2017

hyötykasvien viljelyä varten ja työläistalojen pihoihin istutettiin tehtaan toimesta ja tilan puitteissa ainakin omenapuita sekä marjapensaita ⁴².

Kokonaisuutena Tehdassaaren aluetta ja sitä ympäröiviä maisemia 1900-luvun alkuvuosikymmeninä voidaan vaikkapa Koskimiehen sanoin kuvailla seuraavasti:

*"Lintuperspektiivistä tarkasteltuna vanhan ajan tehdaskylä oli kuin valtava punavihreä mosaiikki, jossa pilkahteli siellä täällä valkeita ja kellertäviä sävyjä. Punatiilisiä tehdasrakennuksia ympäröi tuuhea puistomainen vihreys. (...) Johtajiston valkeat tai keltasävyiset huvilat ja kartanot sulkeutuivat puistojen ja puutarhojen sisään"*⁴³.

Emäkosken ensimmäinen silta sijaitsi luonnollisesti Tehdassaaressa, mutta pitkään Nokianvirta ylitettiin vain lautalla. Ensimmäinen julkisessa käytössä ollut silta valmistui 1893. Valmistunutta rautasiltaa kuvailtiin muun muassa "*muhkeaksi ja ehkä kauneimmaksi maantiesillaksi koko maassamme*" sillä rautaiset sillat olivat vielä Suomessa harvinaisia.⁴⁴ Silta lienee herättänyt siis myös esteettistä ihastusta paikallisissa toiminnallisen aspektin lisäksi. Alkuperäinen kaarisilta purettiin vasta 1950-luvulla sen käytyä liian heikoksi kasvavan liikenteen alla. Vuonna 1957 uusittu Emäkosken silta saneerattiin jälleen vuosina 2019-2020. Nokialaista valokuvastoa katsoessa silta on vuosikymmenten aikana ollut ehkä suosituin kuvauspaikka etenkin maisemakuvien ottamiseen sekä Tehdassaaren suuntaan että Nokian tehtaille (ent.Gummitahtalle) päin.

Tämän aikakauden maisemaa käsiteltäessä tulee mainita myös, että jo 1900-luvun alkupuolella Suomessa alettiin huolestua rantavesien ja yleisemmin järvien vedenlaadun heikkenemisestä. Muun muassa Tampereella puhkesi toistuvia lavantautiepidemioita, joiden lopulta ymmärrettiin johtuvan pilaantuneesta juomavedestä. Myös paikallisten tehtaiden ymmärrettiin tässä yhteydessä saastuttavan Pyhäjärven vettä, vaikkakin huomio kiinnittyi enemmän likaviemärien luomaan infektiouhkaan, eikä niinkään tehtaiden kemiallisiin päästöihin. Paperi- ja selluloosatehtaiden päästöt nousivat keskusteluun 1908 kun Suomessa muodostettiin komitea pohtimaan sulfittiselluloosateollisuuden aiheuttamia haittoja. Tällöin tosin vielä keskityttiin kalastukselle aiheutuneeseen haittaan, eikä käyttämistäni lähteistä

42 Vilppo 1983, 88

43 Koskimies 2009, 127

44 Rantanen 2018

löydy tietoa, miten asiaan suhtauduttiin Nokialla, Pyhäjärvestä alkunsa saavan Nokianvirran rannoilla. Vuonna 1909 *Terveystieteidenlehdessä* joka tapauksessa julkaistiin artikkeli, joka vihdoin yhdisti sulfiittiselluloosatehtaiden päästöt myös kalakuolemiin ja vedenlaatuun yleisemmin.⁴⁵

2.2.3 Maiseman muutos 1900-luvun alusta 1940-luvulle

Tehdassaareen rakennettiin vuonna 1908 ehkä koko tehdaskompleksin näyttävin rakennus, Birger Federleyn suunnittelema konttorirakennus, joka sijaitsee nykyisen sisäänkäynnin sillan vieressä. Tuolloin muodikkaan jugend-tyylin mukainen rakennus palveli tehtaan puunjalostuspuolen virkailijoiden työpisteenä aina 1970-luvulle asti.⁴⁶ Suurikokoinen keltasävyinen jugend-linna toikin Tehdassaaren alueelle entistä enemmän arvokkuuden tuntua, kun saaren maisemaan sijoittui nyt muutakin kuin punatiilistä (tehdasrakennukset) tai vaaleasävyistä puurakentamista (virkailijoiden asunnot). Tehdasyhdyskunnan tästä osasta (itse Tehdassaaresta) tuli näin myös edustusmaisema, ollen aiemmin pääasiassa työnteon maisema.

Vuonna 1914 puhjennut maailmansota ei muodostanut Nokialle ja sen tehtaiden olemassaololle aluksi suurta ja merkittävää uhkaa. Tehtaan talous oli sodan puhjetessa jo hyvin vakaa. Sota kuitenkin muutti tehtaan tuotantosuuntaa muun muassa siten, että tehtaalla alettiin valmistamaan myös sidevanua, jota sota-aikana tarvittiin paljon - näin kaikki tuotantolaitokset Nokialla pysyivät käytössä ja toiminta jopa voitollisena pitkään.⁴⁷

Vuosien 1917-1918 tapahtumat toki vaikuttivat Nokiallakin, paikkakunnan ollessa pääasiallisesti punainen. Nokia-yhtiön tehtaakin pysäytettiin joksikin aikaa, sähköntuotantoa lukuunottamatta. Tehdasyhdyskunnan asukkaista surmansa sai sodan aikana 92 henkilöä, mikä oli verrattain vähän muuhun Pirkanmaahan nähden. Joka tapauksessa suomalainen teollisuus joutui uuden eteen itsenäistymisen myötä, kaupan katkettua Saksan vihollismaiden kanssa. Suuriin muutoksiin kuului myös se, että Suomen Gummitehdas Ab osti Nokia-yhtiön osake-enemmistön vuonna 1919.⁴⁸

45 Harjula 2003, 114-121

46 Toivola 2005, 41

47 Toivola 2005, 41

48 Toivola 2005, 46-50

Omistajavaihdoksen myötä toimitusjohtajaksi valittiin 1919 Ingwald Sourander, jonka vaikutus tehtaan maisemiin osoittautuikin merkittäväksi: yksi hänen missioistaan oli "*kaunistaa tehdasympäristöä*" ja tästä syystä muun muassa loputkin Nokianvirran kosken laidat reunustettiin harmailla graniittipaasilla tehdasalueella. Hän myös laaditutti Nokian keskustaan uuden asemakaavan ja vaati kovaotteisesti että rakennusmääräyksiä myös noudatettiin. Tehdassaaren ympäristössä rakennettiin leveä puistokatu Nokian asemalta tehtaalle asti sekä parannettiin tieyhteyksiä tehtaille ja kosken yli.⁴⁹

Todennäköisesti tänä aikana on alueella lisätty myös tehdasvihreän määrää, sillä kasvien koettiin jo tuolloin omaavan yleistä hyvinvointia parantavia vaikutuksia. Nokia-yhtiö pyrki myös valvomaan työläisten pihojen siisteyttä, puiden kaatoa varten piti hakea lupa ja pihojen siisteyttä määrättiin muutenkin ylläpidettävän⁵⁰. Sourander oli muutenkin kautensa aikana merkittävä yleisen hyvinvoinnin parantaja Nokialla, ollen mukana niin liikunta-, sosiaali-, kulttuuri- kuin lastenhuollonkin parantamisessa paikkakunnalla. Merkittäviä maisemallisia muutoksia sodan jälkeen 1920-luvulla olivat koskeen rakennetut massiiviset tukkirännit sekä sähkövoimalaitosten laajennukset jotka toteutettiin vastaamaan kasvavaa sähköntarvetta.⁵¹

Suuren laman (1929-1933) jälkeiset vuodet olivat jälleen kiivaan kasvun aikaa Nokianvirran rannoilla. Vuonna 1935 konttorirakennuksen taakse valmistui suuri punatiilinen konepaja- ja korjaamorakennus jonka suunnitteli silloinen Tampereen kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer. 1930-luvulla ennen talvisotaa tehtaan toimintoja ja tuotantoa uudistettiin ja paranneltiin muutenkin runsaasti, myös henkilökunnan määrä tehtailla lisääntyi huomattavasti ja viimeisetkin työläisten asuinrakennukset saivat väistyä tehdasalueen läheisyydestä ja siirtyä paljolti Koskenmäen alueelle virran etelärannalle. Valkoisen harjun rinteet rakennettiin täyteen lisääntyvän virkamieskunnan tarpeisiin, muuttaen näin jälleen maisemaa Tehdassaaren ympärillä.⁵²

Sotien aikana Nokianvirran tehtaat joutuivat ankarien pommitusten kohteeksi. Vientikauppa myös lähes lakkasi ja Nokiallakin paperin sijasta keskityttiin tuottamaan puuspriitä, korviketuotteita sekä luonnollisesti sähköä, joka oli kriisiajan tärkein tuote. Tehdassaarella näkymät ovat olleet hetkellisesti myös hyvin erikoiset sotien aikaan, kun tehtaat yritettiin

49 Toivola 2005, 51

50 Vilppo 1983, 91

51 Toivola 2005, 51-53

52 Toivola 2005, 67-68

peittää ja naamioida kokonaisten, kookkaiden kuusien avulla piiloon. 1940-luvulla perustettiin myös viljelypalstoja tehtaan maille, jotta saatiin helpotettua vallitsevaa elintarvikepulaa.⁵³

2.2.4 Sotien jälkeinen aika

Nokia-yhtiö oli selvinnyt sota-ajasta läpi melko vakavaraisena. Pommitukset eivät loppujen lopuksi jättäneet suuria tuhoja maisemaan ja tehtaalla heräsi laajennuspaineita. Melon valtavan putouksen ja kosken patoamisen ajatus oli herännyt yhtiössä jo 1930-luvulla, ja nyt sitä alettiin tosissaan pohtimaan (Melo sijaitsee alajuoksulla kohti Siuroa Nokianvirrassa). Melon patoamisen arveltiin kuitenkin nostavan veden pintaa niin, että se peittäisi alleen suuren osan vanhoista yhtiön tuotantolaitoksista.⁵⁴

Samassa yhteydessä alettiin suunnittelemaan jo muutenkin laajennustarpeessa olevalle tehdaskompleksille uutta rakennuspaikkaa niin ikään Emäkosken rannalta, Jyränmaan alueelta Tehdassaaren takaa. Jyränmaa sijaitsi nimittäin 90 metriä merenpintaa korkeammalla ja sopivasti tehdasalueen kupeessa, samojen hyvien kulkuyhteyksien vieressä.⁵⁵ Ja koska Tehdassaari ja sitä ympäröivät rannat oli jo rakennettu aivan täyteen, ei oikeastaan ollutkaan muita vaihtoehtoja, jos toimintaa haluttiin jatkaa Nokialla.

Ensimmäinen Jyränmaalle rakennettu rakennus oli uusi höyrykeskus (1948), jonka 110 metriä korkea piippu kohosi määrittämään niin tulevaa Jyränmaan teollisuusaluetta kuin käytöstä vähitellen poishiipuvaa Tehdassaaren aluettakin. Vuonna 1953 maisemaan rakentui myös virran yli vanhan sellutehtaan massaputken kantanut silta, joka sijaitsee yhä vanhalla paikallaan. Jyränmaalle kasvoi myös yhtiön ensimmäinen höyryvoimala. Taivaalle piirtyivät kivihiiilen sekä puuhakkeen mustien savujen jälkeen harmaat vesihöyrypatsaat laajentuvan höyryvoimalan piipuista. Vuonna 1959 rakennettiin virran etelärannalle hakekuljetin, joka kuljetti haketta 165 metrin matkan Jyränmaalle, tuoden näin etelärannan maisemaan merkittävän lisän.⁵⁶

53 Toivola 2005, 70-73

54 Toivola 2005, 75-77

55 Toivola 2005, 77

56 Toivola 2005, 77-78

Nokia-yhtiöllä oli merkittävää maataloustoimintaa Nokianvirran rannoilla aina 1960-70-luvulle asti. Kun maataloustoiminnasta luovuttiin lopullisesti, alkoi myös maiseman vapautuminen asuinrakentamisen käyttöön ja rantaniityt alkoivat nopeasti metsittyä.⁵⁷ Lauttalan eli tehdasalueen pohjoispuolisen kaupunginosan puolelta katsoen Tehdassaari ja vanha tehdasalue peittyivät Jyränmaan massiivisten varastorakennusten ja sen lisäosien taakse⁵⁸. Näkymät alhaalta virran rannoilta Lauttalan rinteisiin katkesivat viimeistään nyt lopullisesti. Suuret paperikonehallit muodostivat alueelle valtaisan tehdaskompleksin ja tuotanto keskittyi pehmopaperin tuotantoon, jossa käytössä tehtaat yhä ovat tänäkin päivänä.

Vanhan selluloosatehtaan ajateltiin lopettavan toimintansa jo 1950-luvun lopulla, mutta selluloosan kovan kysynnän vuoksi se jatkoi toimintaansa vielä yli vuosikymmenen. Kun Melon voimalaitos vihdoin valmistui vuonna 1971, lakkasi koski olemasta Emäkoskessa ja vanhat padot, voimalaitokset ja vanhan sellutehtaan keittämö purettiin.⁵⁹ Tehdassaaren Nokianvirran puoleista seinämää vahvistettiin betonimuurilla ja valssipato purettiin myös tässä yhteydessä⁶⁰. Näin arvokasta teollisuushistoriaa katosi tässä vaiheessa nokialaisesta maisemasta valtava määrä, kun Tehdassaaresta poistuivat viimeisetkin osat vanhaa paperi- ja puunjalostusteollisuutta. Samoin kosken kuohut laimenivat ja vedenpinta nousi kymmeniä metrejä jättäen osan rannoista veden alle, millä tietenkin on ollut merkittävä vaikutus myös maiseman kannalta.

2.3 Katsaus nykyaikaan

Nykyään RKY-rekisteriin kuuluva tehdaskokonaisuus (Tehdassaari, kumitehdas, osa pohjois- ja etelärantaa Emäkosken kohdilta, Nokian kartano) on määritelty museoviraston toimesta merkittäväksi osaksi Suomen teollistumisen keskeisiä ympäristöjä sekä osaksi maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta⁶¹. Säilyneissä punatiilisissä rakennuksissa on varsinaisen paperi- ja puunjalostukseen liittyvän tehdastoiminnan jälkeenkkin toiminut teollisuuslaitoksia: 1955 aloitti suurimmassa kompleksissa (entisessä paperitehtaassa ja hiomossa) Upofloorin muovimattotehdas, entisessä konepajarakennuksessa

57 Heiskanen&Luoto 2016, 21

58 Toivola 2005, 78

59 Luoto & Jussila 2012, 8

60 Toivola 2005, 166

61 Museovirasto 2009

kissanhiekkatehdas sekä kynttilätehdas. Vanha puusepänverstas sen sijaan on muutettu jo aiemmin edustus-, konsertti ja vuokratiloiksi. Suurin osa saaren piha-alueista on asfalttikenttänä, pysäköinti- ja lastausalueina.

Arvokkaan teollisuushistoriallisen maiseman kannalta on ollutkin erityisen hyvä, että teollinen toiminta on jatkunut näin pitkään osassa rakennuksia. Näin on tuettu maisemakokonaisuuden kannalta elintärkeiden vanhojen teollisuuslaitosten säilymistä. Ehkä kiinnostavin tämänhetkinen toimija Tehdassaassa on ollut Kulttuuriosuuskunta Tehdas108. Se on puhtaasti kansalaistoiminnan pohjalta alkunsa saanut toimija, joka on vuokrannut käyttöönsä Nokia-yhtiön entisen konepajan vuodesta 2012 lähtien. Yksityiseltä omistajalta vuokrattua rakennusta on tämän jälkeen peruskorjattu ja sinne on säästävällä otteella remontoitu Tehdassaaren luova keskus eli Tehdas108. Tiloissa on tällä hetkellä (2021) työskentely- ja ateljeetiloja usealle yrittäjälle, liikuntasali, galleria- ja tapahtumatila, kuvataide- ja käsityöopetuksen tila sekä nk. salonkitila, jossa sijaitsee Tehdas 108:n kahvila sekä oleskelutilat. Osuuskunta järjestää runsaasti ohjelmaa ympäri vuoden kuten konsertteja, myyjäisiä, teatteria, musiikkitapahtumia ja tilassa toimii myös Cafe Saari, jonka tarkoitus on ollut toimia kaikkien nokialaisten yhteisenä olohuoneena.⁶² Tehdas108 on pikkuhiljaa saanut vakiinnutettua paikkansa muuten varsin köyhässä nokialaisessa kulttuuritarjonnassa. Tehdassaaren maisemista on tullut taas elävä osa nokialaista maisemaa, elettyään pitkää unohduskautta.

Tehdas108:n piha-alueille on sijoitettu mm. telttasauna, huvitelta ja istuskelualueita. Melko massiivisen hakevoimalan rakentaminen Tehdas108:n takapihalle on muuttanut näkymiä koko Tehdassaaren piha-alueilla. Tämänhetkinen Tehdas108:n piha-alue on melko sekalainen ja muuten saarella on hoitamattomia pensas- ja puuryhmiä, rannoilla runsaasti tiheää puustoa ja kuten sanottua, suurin osa pinta-alasta on asfaltilla. Suunnittelemattomat piha-alueet vaikuttavat negatiivisesti koko Tehdassaaren maisemaan.

Aivan Tehdassaaren alueen kupeessa sijaitsevan Emäkosken sillan purku- ja uudellenrakennustyöt toteutettiin vuosina 2018-2020⁶³. Uusi silta rakentui aivan vanhan sillan paikalle, mutta virran maisema toki muuttui uuden sillan ollessa suunniteltu kestävään yhä lisääntyviä liikennemääriä. Uusikin silta on kaarisilta joten maisemalliset muutokset eivät ole

⁶² Tehdas 108 n.d.

⁶³ Kreate n.d.

niin merkittäviä, näkymät ovat toki hieman avautuneet alas Tehdassaareen kun siltatyömaan tieltä on puustoa kaadettu.

Tehdassaaren alueen maisemalle on ollut useita uhkakuvia. Purku-uhan alla on ollut esimerkiksi Tehdassaaren etelärantaan yhdistävä pieni teollisuuskäytössä ollut terässilta, jolle Nokia-yhtiö haki toistuvasti purkulupaa ja vihdoinkin vuonna 2018 sen saikin (monivaiheisen valitusprosessin kautta). Nokia-yhtiö näki sillan korjauksen olevan liian suuri kustannus, vaikka silta onkin lähtemätön osa paikan teollisuushistoriallista maisemaa. Silta on rakennettu Tehdassaaren ja etelärannan yhdistäen vuonna 1923 samalle paikalle kuin 1871 rakennettu puusilta. Sitä pitkin kulki tehtaan oma sisäinen junarata, jonka vetureita kutsuttiin paikkakunnalla "pässeiksi". Silta on ollut käyttökiellossa sen huonokuntoisuuden vuoksi jo vuodesta 2013 asti.⁶⁴ Siltaa ei ole kuitenkaan purettu vielä vuoteen 2021 mennessä. Myös virran etelärannalla sijaitsevan, vuonna 1959 valmistuneen hakekuljettimen huono kunto on toistuvasti esillä Nokian alueen uutisissa⁶⁵. Tämän rakenteen purkamiseksi ei tietääkseni ole vielä purkulupaa haettu.

Uhkakuviin voidaan lukea myös Tehdassaaren sisäänkäyntiväylä virran pohjoispuolella, Souranderintien varrella. Väylällä on merkittävä rooli Tehdassaaren tulevaakin käyttöä ajatellen, ja tämänhetkinen tilanne ei millään tavoin tue ihmisiä näkemään tämän RKY-alueen arvoa: sisäänajoväylän alkupäässä (näkyvimmillä paikalla) sijaitsee erään kiinteistöhuoltoyhtiön erittäin epäsiistiä varastotilaa ja jätehiekkojen läjitysalue, pienen ja hoitamattoman parkkialueen kupeessa. Samoin ongelmana täältä päin katsoessa on, että entisen Valkoisen harjun rinne on annettu kasvaa aivan umpeen pajukosta, terttuseljoista ja muista lehtipuista sekä pensaista, näin näkymät alas tehdassaareen ovat kasvaneet täysin umpeen. Alueella näkyy sentään selvinneen yksi vanha omenapuu kaiken pusikon keskellä, kenties siementaimi Valkoisen harjun rakennuksien puutarhasta. Viimeinen Valkoisen harjun puurakennuksista on purettu jo vuonna 1995⁶⁶. Myös patorakenteiden kunto Tehdassaareissa on ollut jatkuvana huolenaiheena⁶⁷.

Vuonna 2020 Tehdassaaren omistuspohja muuttui täysin: Upofloor lopetti toimintansa vanhassa paperitehtaassa, jonka omistus ja hallinta siirtyivät takaisin Nokian kaupungille, ja

64 Salonen 2018

65 Esim. Talka 2017

66 Ahola 2010, 36

67 Sulkakoski 2014

myös Nokia-yhtiö luopui viimeisistä omistamistaan kiinteistöistä alueella. Sekä Nokia-yhtiö että kaupunki myivät omistuksessaan olevat kiinteistönsä Cireco Tehdassaari Kiinteistökehitys Oy:lle. Taustalla vaikuttava Cireco Finland Oy on kiertotalouteen ja ekorakentamiseen erikoistuva rakennetun ympäristön suunnittelija ja rakentaja ⁶⁸. Tehdassaaresta aiotaan yrityksen mukaan tehdä monipuolinen, yhteisöllinen kohtaamispaikka, johon sijoittuu yrityksiä, teollisuutta pienimuotoisesti, harrastustiloja, palveluita, kulttuuria ja tapahtumia ⁶⁹. Yrityksellä on suuria suunnitelmia myös Tehdassaaren ulkotiloille ja näin ollen koko saaren maisemalle.

68 Cireco n.d.

69 Tehdassaari n.d.

3 Kulttuuriympäristöjen arvottaminen

3.1 Yleisesti arvottamisesta

Arvottaminen on aina ajassa muuttuvaa toimintaa, tiettyjen (positiiviseksi koettujen) ominaisuuksien etsimistä ja inventointia. Arvottamisen pohjaksi voidaan hakea erilaisia ominaisuuksia tutkittavasta kohteesta riippuen kyseessä olevasta tieteenalasta.

Kulttuuriympäristöjä arvottaessa luonnollisesti korostuvat kohteen kulttuuriset ja kulttuurihistorialliset arvot - miten kohde peilautuu ihmisen toimintaan ja kehitykseen. Kuten Laura Tuominen tiivistää, kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta arvottaminen tarkoittaa arvotettavien objektien ”*jälkipotentiaalin arvioimista*”.⁷⁰ Arvottaminen on aina joka tapauksessa ihmisen tulkintaa arvotettavasta kohteesta, tässä tapauksessa kulttuuriympäristöstä, rakennetusta ympäristöstä tai maisemasta. Tästä syystä tulee arvottamista tehdessä pitää mielessä, että arvottamiseen sisältyy aina arvoristiriitoja, eikä se ole koskaan täysin objektiivista toimintaa.

Rakennetun ympäristön arvottamisessa käytetään valmiiksi vakiintuneita kriteerejä. Rakennetun ympäristön hoito ja suojele voi perustua vain jo tunnistettuihin arvoihin, joten hoidon ja suojelelun varmistamiseksi on tehtävä tutkimusta sekä inventointeja. Rakennetun ympäristön arvoa määriteltäessä puhutaan vakiintuneesti muun muassa rakennushistoriallisista, historiallisista, taiteellisista ja maisemallisista arvoista.⁷¹ Yhtenäisen arvottamisprosessin kautta kohteen suojelelusta ja ylläpidosta tulee perusteltua erilaisten organisaatioiden sisällä, arvottaminen on työkalu, ei itsessään pohja tutkimukselle.

Arvottamisen kriteerien tulisi siis aina perustua lainsäädäntöön ja muuhun kansalliseen ohjaukseen, kansainvälisiin julistuksiin sekä asiantuntijatyöhön. Tällaisia kansainvälisiä julistuksia ja ohjeistuksia ovat muun muassa Venetsian julistus (Unesco, ICOMOS, 1964), Burran peruskirja (ICOMOS, ensimmäinen versio 1979, nykyinen 2013) sekä Madridin asiakirja (ICOMOS 2011) joka antaa yksityiskohtaista ohjeistusta arvottamiseen sekä kohteen muutoksen hallintaan.⁷² Kulttuuriympäristöjen arvottamiskriteeriksi on viimeisinä vuosikymmeninä otettu mukaan myös osallistavuus ja sen toteuttamisen mahdollisuudet kohteessa. Tästä syystä käsittelen osallistavuutta arvokriteerinä erikseen, Faron

70 Tuominen 2001, 182-184

71 Hirviniemi 2013, 4

72 Hirviniemi 2013, 8

yleissopimuksen ja sen tuomien vaatimusten ja perusperiaatteiden kautta (kappaleessa 3.6.2.) ja esimerkkitapauksena osallistavuudesta Tehdassaaren kulttuuriyhteisö Tehdas108:n toimintaa (3.6.3).

3.2 RKY arvottamisen pohjana

3.2.1 Yleistä

Arvoalueiden tutkimisen pohjana tässä työssä käyttämäni RKY-inventointi on ollut tiedon tuottamista valtion virkamiesnäkökulmasta. Tehdassaari ympäristöinen kuuluu valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen (RKY) joukkoon Suomessa. RKY on Museoviraston laatima inventointi jonka ”*kohdevalikoima kuvastaa Suomen historian vaiheita*” ja ”*sen kohteista muodostuu kokonaiskuva maamme rakennetusta historiasta ja sen keskeisistä kehityslinjoista*”⁷³. RKY-inventoinnit ovat näin ollen arvottaneet alueen valtakunnallisestikin merkittäväksi käyttämiensä kriteerien avulla. RKY-inventointien arvottamisperusteina on käytetty muun muassa seuraavia tekijöitä: rakennustaiteellinen arvo, (kulttuuri)historiallinen arvo, säilyneisyys, autenttisuus, tiedollinen (viestinnällinen) arvo, harvinaisuus, sekä historiallisen tapahtuman tai ilmiön muistomerkkinä toimiminen (teema-arvo)⁷⁴.

Arvokriteerit määrittyvät siis suuressa skaalassa koko virkamiesten edustamaa yhteiskuntaa peilaten. RKY-inventoinnit korostavat nähdäkseni kollektiivisia arvoja mutta myös yksilöllisiä (paikallisia) arvoja. Ottaessani tutkimikseni arvoiksi RKY-inventointien esittelemät arvottamiskriteerit, haluan korostaa tarkastelemani kohteen valtakunnallista arvoa mutta myös pienemmässä skaalassa paikallista merkitystä. Pienemmissä skaaloissa mielestäni nk. identiteetti-arvot korostuvat, ihmismuistin ollessa kiinnittynyt lähiympäristön tapahtumiin ja rakenteisiin.

Arvottamisprosessissa on siis kyse siitä, että ensin yritetään tunnistaa kohteen ominaispiirteet ja tämän jälkeen pyritään arvottamaan nämä piirteet. Arvottaminen on aina tapauskohtaista ja täynnä ristiriitoja, kuten Miina Tolonen hyvin kiteyttää diplomityössään⁷⁵.

73 Museovirasto 2020, 1

74 Peltonen 2002, 53

75 Tolonen 2018, 65

Arvottamisprosessin tulisi pohjautua kriteereihin, jotka tapauskohtaisesti määritellään kohteen mukaan. Tällöin kohde tulee suhteuttaa myös laajempaan kontekstiin. Kontekstin määrittämisessä törmätään subjektiivisuuden ongelmaan: vaikka kohde esimerkiksi määriteltäisiin valtakunnallisesti merkityksettömäksi, voi se olla pienemmälle ihmisryhmälle/yhteisölle/yksilölle hyvinkin merkityksellä⁷⁶. Apuja kutakin kohdetta koskeviin kriteereihin saadaan kohteen tutkimuksesta ja toteutetun tutkimuksen antamien tietojen analysoinnista, vaikkei se subjektiivisuuden ongelmaa kokonaan poistakaan. Subjektiivisen arvottamisen problematiikkaa käsittelem hieman lisää kappaleessa 3.5.1.

Arvottamisen pääpaino rakennusperinnön tutkimuksessa oli aina 1990-luvulle saakka kohteiden historiallisten, rakennustaiteellisten ja maisemallisten arvojen tutkimisessa⁷⁷. Tämä raaka kolmijako lienee toiminut kohtuullisen hyvin Tehdassaaren tapauksessa, mutta teollisuusympäristön ollessa kyseessä tulee tuki ottaa huomioon muitakin seikkoja. Itse tarkastelen arvoista etenkin identiteetti-arvoja, Tehdassaaren maisemaa muistin paikkana (tästä lisää luvussa 3.5.1.). Myös toiminnalliset arvot ovat tällaisessa kohteessa tärkeitä (kaupunki- ja siihen liittyvä tilasuunnittelu). RKY-alueiden arvioinnissa ja valinnassa ovat painottuneet etenkin kohteen edustavuus ja säilyneisyys⁷⁸. Valitut kohteet nähdään siis edustavina otoksina Pirkanmaan erityispiirteistä. Kohteita on tuki selvityksessä suhteutettu myös laajempaan kontekstiin, kuten teollisuudenalojen tai rakennusperinteen kehitykseen.

Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016-selvitys määrittelee rakennetun kulttuuriympäristön niin, että se pitää sisällään yhdyskuntarakenteen, rakennukset, rakennelmat, pihat, puistot kadut, kanavat ja niin edelleen sekä kaiken mikä liittyy maankäytön ja rakentamisen historiaan ja tapaan. Arvotuksessa tärkeimpiä käytettyjä kriteerejä ovat siis selvityksessä olleet edustavuus ja säilyneisyys, kohteiden tulee edustaa monipuolisesti sitä rakennuskulttuuria, joka ilmentää Pirkanmaan erityispiirteitä sekä pitää sisällään historiallista todistusvoimaa.⁷⁹ Tästä tuoreemmasta selvityksestä on rajattu ulos jo asemansa vakiinnuttaneita (historiallisia) kohteita (kuten Nokian tehtaat ja Tehdassaari) jotka ovat olleet mukana RKY 2009- selvityksessä ja sen onkin pääasiallisesti tarkoitus täydentää

76 Tolonen 2018, 66

77 Tolonen 2018, 66

78 Pirkanmaan liitto 2016

79 Pirkanmaan liitto 2016, 4

RKY-selvitystä⁸⁰. Vuoden 2016 selvitys kuitenkin esittelee arvotuskriteerit mielestäni niin selkeästi että lähdän tässä työssä purkamaan auki Tehdassaaren arvoja näistä kriteereistä kiinnipitäen.

3.2.2 Arvottamiskriteerit

Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016-selvityksen mukaan kohde voi olla kulttuurihistoriallisesti arvokas ainakin seuraavista näkökulmista: toiminnallisuus, kohteen fyysiset ominaisuudet, yhdyskuntasuunnittelu sekä kohteen ympäristösuhde. Näitä selvityksessä lueteltuja näkökulmia mielessä pitäen on helpompi purkaa erilaisia teemoja, joita kohteet ilmentävät:⁸¹

Toiminnallisuus pitää selvityksessä sisällään kohteen kytkeytymisen erilaisten toimijoiden tuottamaan muuhun rakennettuun ympäristöön. Toisaalta tämä näkökulma tuo esiin myös kohteen potentiaalin ja historian erilaisten toimintojen kehittymisen kannalta, esimerkiksi kansalaistoiminnan kannalta. Toiminnallisuuteen liittyy tässä myös se, miten kohde edustaa maakunnan elinkeinorakenteen erityispiirteitä tai minkälainen todistusvoima tai symboliarvo paikalla on jonkun toiminnon kannalta.

Fyysisiä ominaisuuksia arvioitaessa voidaan luonnollisesti arvottaa kohdetta rakennusteknisesti, arkkitehtonisesti tai rakennushistoriallisesti. Kohde voi olla arvokas myös edustaessaan tietyn arkkitehtuurin tai rakennuskulttuurin osa-alueen tai ilmiötä. Fyysisiin ominaisuuksiin liittyvät myös esteettiset arvoasetelmat (näistä lisää kappaleessa 3.5.3.).

Yhdyskuntasuunnittelun kannalta arvottaessa tarkastellaan sitä, miten kohde edustaa aikansa suunnittelukulttuuria, ihanteita tai suunnittelun laatutavoitteita. Myös suunnitelmien toteutuneisuus sekä säilyneisyys otetaan tässä yhteydessä huomioon. Tätä arvoaluetta korostettiin erityisesti vuoden 2016 RKY-inventoinnin yhteydessä.

Ympäristösuhteen arviointiin kuuluu se, miten kohde luo kaupunkikuvaa sekä maisema-arvoja. Tässä yhteydessä huomioidaan myös se, miten kohde erottuu tai liittyy ympäröivään luontoon tai millaisia rajapintoja sillä on muihin rakennuksiin tai liikenteeseen. Samoiten voidaan arvioida sitä, onko kohteen maantieteellinen sijainti jollain tavalla erityinen.

80 Pirkanmaan liitto 2016, 8

81 Pirkanmaan liitto 2016, 8

Tehdassaari oli siis kohteena alkuperäisessä vuoden 2009 inventoinnissa. Inventoinnista on saatavilla materiaali sähköisesti sivustolla www.rky.fi. Maakunnallisen merkityksen arvioinnin kriteerit ovat saatavilla Museoviraston esityksessä valtakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi⁸² mutta kyseissä esityksessä niitä ei ole myöskään kohteittain aukikirjoitettu. Tästäkin syystä koen arvojen aukikirjoittamisen tärkeäksi tässä työssä. Kriteerit ja painotukset ovat olleet hieman erilaisia verrattuna vuoden 2016 päivitykseen, mutta pääpiirteittäin arvokriteerit ovat pysyneet samoina. Vertailun vuoksi alla lainaus vuoden 2009 RKY-inventointi-esityksestä Ympäristöministeriölle:

”Tarkistustyön alussa määriteltiin kriteerit alueiden tai kohteiden valtakunnallisen merkityksen arvioinnille. Joissakin kohteissa yksi kriteeri on ollut riittävä, joissakin kohde täyttää usean kriteerin vaatimukset. Kriteerit ovat:

-Kohde ilmentää esimerkillisellä, korkeatasoisella tavalla Suomen historian ja rakentamisen eri osa-alueita ja ilmiötä, jotka ovat muovanneet maan fyysistä ympäristöä ja visuaalista hahmoa.

-Kohde on säilynyt asussa, joka hyvin vastaa kohteen rakentamisaikaista ympäristöä, sommitelmaa, ulkoasua ja sisätiloja.

-Kohde on säilynyt yhtenäisenä rakennuskannaltaan tai on toteutettu yhtenäisen asemakaavan tai arkkitehtuurisuunnitelman pohjalta.

-Aluetta muovaavat historialliset elementit kuten tiestö, peltojen sijainti, rakentamisen suhde maisemaan ja rakennusten perinteinen sijoitus pihapiirissä ovat säilyneet tai selkeästi havaittavissa.

-Kohde edustaa harvinaista ilmiötä taikka ilmiötä, josta on tullut harvinainen, uhanalainen tai poistuva.

-Kohde liittyy historialliseen henkilöön, tapahtumaan, prosessiin tai historialliseen elinkeinomuotoon.

-Kohde välittää poikkeuksellisella tavalla historiallista taustaansa tai alueen rakennetta tai rakennuksen luoma tunnelma todistaa vahvasti historiastaan.

-Kohde sisältää ominaisuuksia, jotka erinomaisesti kuvastavat rakentamisaikaa, kylärakennetta, elinkeinomuotoa tms.

-Kohteella on vakiintunut sija Suomen rakentamisen historiassa tai oman erityis sektorinsa sisällä

-Kohde on rakennustaiteen historian avainteos, jolla on poikkeuksellisen tärkeä sija Suomen arkkitehtuurihistoriassa.

-Kohde on kokonaisuus, joka muodostuu useista erilaisista keskenään tasavertaisista tai poikkeavista tekijöistä taikka ajallisesti monikerroksisista vaiheista tai jos kohde kuvastaa esimerkiksi useampaa elinkeinosektoria tai sosiaalishistoriallista ympäristöä.

-Kohde on historiallisen ajan kiinteä muinaisjäännös, jolla on huomattavaa ympäristöllistä vaikutusta ja rakennushistoriallista merkitystä. ”⁸³

3.3 Case Tehdassaari - arvot

Tehdassaaren arvoja aukikirjoittaessa korostuvat helposti symboliset ja paikkakuntaan kytkeytyvät identiteetti-arvot, siis arvot, joita ei suoranaisesti ole painotettu tai erikseen esiinnostettu RKY-arvottamiskriteereissä. Arvottamiskriteereissä kuitenkin on kiinnitetty huomiota sosiaalishistoriallisiin arvoihin sekä siihen, että kohde kuvastaa esimerkiksi tunnelmaltaan alueen rakennetta ja rakentamisaikaansa.⁸⁴ Nämä kriteerit pitävät mielestäni ainakin osittain sisällään myös identiteetti-arvot, vaikka identiteetti-arvoja ei kriteereissä varsinaisesti olekaan mukana. Käsittelen näitä symbolisia ja identiteetti-arvoja tästä syystä lyhyesti vielä erikseen nostettuna, muistin maisemaa ja subjektiivista arvoa käsittelevässä kappaleessa 3.5.1.

Tässä työssä käytettävät arvokriteerit (RKY-inventoinnin antamien arvottamiskriteerien pohjalta) menevät jonkin verran limittäin ja päällekkäin, esimerkiksi toiminnallisia ja/tai ympäristösuhteen liittyviä arvoja ei aina voi mielestäni selkeästi erottaa toisistaan. Käyn kuitenkin kunkin kriteerin mukaisia arvoja läpi erillisissä kappaleissa, jotta työn rakenne pysyy hieman selkeämpänä ja helpommin seurattavana. Tämän arvottamistyön pohjana käytetty vuoden 2016 RKY-inventointi korosti siis tärkeimpinä kriteereinä etenkin edustavuutta ja säilyneisyyttä, joita käsitellään kappaleen 3.4.3. *Yhdyskuntasuunnittelu* sekä hieman päällekkäin myös kappaleen 3.4.1. *Toiminnallisuus* alla.

3.3.1 Toiminnallisuus

Tehdasyhdyskunnan muodostuminen Nokianvirran rannalle loi kasvun edellytykset koko Nokian seudulle ollen merkittävä työnantaja alueella. Tehtaiden tulo ja palkkatyön lisääntyminen antoi mahdollisuuden elintason nostamiseen myös työväestölle, jolla ei ollut

⁸³ Museovirasto 2009/2

⁸⁴ Pirkanmaan liitto 2016, 8

omaa maaomaisuutta tai muuten keinoja turvata omaa toimeentuloansa. Nokia-yhtiön tehtaat olivat aina 1900-luvun alkuun saakka paikkakunnan ainoa merkittävä teollisuuslaitos ja Nokia oli vielä toisen maailmansodan alkaessakin yksi Hämeen teollistuneimmista paikkakunnista.⁸⁵

Tehdasyhteisö puunjalostusteollisuuden ympärillä oli voimakkaan hierarkkinen, jossa tehtaanpatruunan vaikutusvalta oli suurin. Koko paikkakunnan sosiaalinen järjestys heijasteli tehtaan ja sen työntekijöiden välisiä suhteita kulloinkin.⁸⁶ Työnantaja ja työntekijä kuitenkin olivat hyvin riippuvaisia toisistaan ja toistensa hyvinvoinnista, elannon tarjoavan tehtaan yhdenkin prosessin pysähtyminen työntekijästä johtuen saattoi lamaannuttaa koko tehtaan toiminnan, joten patruunan oli pakko panostaa työntekijöidensä hyvinvointiin. Tehtaalla oli myös oma sairaskassa työntekijöiden turvana ja Nokian ensimmäisen koulun oli perustanut Fredrik Idestam jo vuonna 1876.⁸⁷

Tehtaat tarjosivat työntekijöilleen asuintontteja, halpoja lainoja, kodinhoitajia ja jopa lämmityspuuta. Tehtaan tarjoamalla sosiaalisella tuella oli suuri merkitys paikkakunnalla aina 1920-30-luvuille saakka, ennen kuntien tarjoamien palvelujen laajempaa kehittymistä. Nokialla tehtaat olivat esimerkiksi päivähoidon edelläkävijöitä koko maassamme, Nokia-yhtiön lastentarha aloitti toimintansa jo 1912. Myös köyhäin- ja vaivaishoito oli alunperin tehtaan vastuulla. Nokian ensimmäinen kauppa oli myös tehtaan perustama ja paikkakunnan ensimmäiset poliisit ja lääkärit saatiin palkattua niin ikään tehtaan toimesta.⁸⁸ Tehdas levitti koko maakuntaan eräänlaisen ”teollisen elämäntavan” mallia ja edusti myös uudenlaista elämäntapaa aiemmin varsin agraarisessa yhteiskunnassa. Tehdasyhdyskuntien voidaan katsoa olleen entisestä elämäntavasta poikkeavia saarekkeita, joilla oli merkittävä rooli koko suomalaisen yhteiskunnan tulevassa kehityksessä.⁸⁹

Paikallisen kansalaistoiminnan kehityksen kannalta Tehdassaaressa toimivilla tehtailla oli myös suuri merkitys. Työväen järjestäytyminen Nokialla alkoi vuonna 1895 kun paikallinen työväenyhdistys perustettiin paikkakunnalle, monista muista tehdasyhdyskunnista poiketen tehtaan tukemana. Työväenyhdistyksen muodostaminen antoi työväelle vihdoinkin

mahdollisuuden olla myös eri mieltä kaikkia elämänalueitaan kontrolloivan työnantajan
85 Luoto&Jussila 2012, 5

86 Koivuniemi 2000, 9

87 Rantanen 2020

88 Vilppo 1983, 11

89 Koivuniemi 2000, 9-10

kanssa. Tämä kehitys heijasteli paljon työehtoihin liittyviä laajempia yhteiskunnallisia kehitysuria, esimerkiksi koko suomalaisen sääty-yhteiskunnan vähittäistä murentumista ja lopulta kansalaisyhteiskunnan muodostumista.⁹⁰

Työväen järjestäytymisestä kehitys johti vähitellen ammattiyhdistyksien syntymiseen. Nokian tehtaiden työntekijöiden voidaankin katsoa olleen ammattiyhdistystoiminnan edelläkävijöitä, sillä Nokian osasto oli järjestyksessään toinen koko maan perustetuista puunjalostusteollisuuden ammattiosastoista. Ammattiyhdistysten toiminnan myötä tehtaan johdon valta-asema työläisten elämässä siis vähitellen kaventui ja työväen olot muuttuivat muun muassa palkkaerojen supistuessa, toimeentulon ja yleisesti ottaen elämänlaadun parantuessa.⁹¹ Tehtaiden jäljiltä syntyneen voimakkaan työväenliikkeen vaikutus on mielestäni näkynyt aina näihin päiviin saakka Nokian poliittisessa kentässä.

Toiminnallisuuden alle sijoittaisin myös sen todistusarvon, jota Tehdassaari kantaa teollisen kehityksen saralla maakunnan kannalta kuin valtakunnallisestikin. Paperiteollisuuden kehityksen kannalta valtakunnallisesti Tehdassaarella ja sen fyysisellä paikalla ennen itse saaren muodostumista on ollut merkittävä rooli. Perustettu puuhiomo (1868) oli Suomen neljäs ja sen jälkeen perustettu sulfiittiselluloosatehdas (1886) Suomen toinen. Tehdastoiminnan ”sivutuotteena” Nokia-yhtiön konttoriin perustettiin myös maan ensimmäinen lennätinsivuasema 1877.⁹²

Emäkosken tarjoaman vesivoiman hyötykäyttö suuremmassa mittakaavassa ja sähkölaitostoiminta sen varrella 1900-luvun vaihteessa oli merkittävää myös valtakunnallisesti ja maamme vesivoiman käytön kehityksen kannalta, sillä Suomen teollisuuspiireissä ei juuri ollut kokemusta tästä toiminta-alueesta aiemmin. Kanavan kaivaminen, joka johti Tehdassaaren syntyyn, loi uuden paikan suuremmalle sähkölaitokselle, josta tulikin vuonna 1913 valmistuneiden laajennusten myötä maamme suurin vesivoimalaitos, ollen myös maan ensimmäinen kaupallinen sähkövoimalaitos. Tehdas tuotti sähköä myös Tampereen kaupungin tarpeisiin ja se mahdollisti myös Suomen Gummitehdas Oy:n Nokialle siirtymisen, eli houkutteli kaupunkiin lisää teollisuuden toimijoita.⁹³ Vanhasta

⁹⁰ Koivuniemi 2000, 98.

⁹¹ Koivuniemi 2000, 110

⁹² Nokian kaupunki 2003

⁹³ Luoto&Jussila 2012, 13

voimalaitoksesta on saarella jäljellä voimalaitospato, voimalaitoksen seinämän jäänteitä ja vanhan valssipadon tukiarkkuja vedenrajassa.

3.3.2 Fyysiset ominaisuudet

Maankäyttö Tehdassaaren alueella on ollut läpi teollisen toiminnan vaiheiden hyvin intensiivistä. Vanhat puurakennukset on purettu uudempien tiilirakennusten tieltä ja alueella sattui myös tulipaloja. Osa vanhoista tiilirakennuksista on jäänyt ja sulautunut osaksi uudisrakennuksia.⁹⁴ Alueella vuonna 2012 suoritetussa muinaisjäännösinventoinnissa on päätelty, että varhaisen vaiheen puurakenteisista rakennuksista ja junaraiteista voi olla jäänteitä, kuten kiviperustoja, alueen maanalaisissa kerroksissa⁹⁵.

Muinaisjäännösinventoinnissa alueella sijaitsevia rakenteita on arvotettu rakennushistoriallisesti arvokkaiksi, ja joitain osia saaresta on inventoinnissa myös määritetty mahdolliseksi muinaisjäännökseksi (mahdollisiksi muinaisjäännöksiksi kartoituksessa on määritetty kohteet, joiden olemassaoloa ei ole pystytty varmaksi todentamaan inventoinnin yhteydessä, tästä määrittelytavasta johtuen kiinteitä muinaisjäännöksiä ei ole alueella havaittu)⁹⁶. Valssipadon pohjoisosat voidaan lukea muinaisjäännökseksi ja muutenkin etenkin saaren länsiosissa on inventoinnin perusteella myös arkeologisia intressialueita (asfalttikentän alle jääneitä 1800-luvun lopun rakennusten paikkoja, kuten käymälän, pakkaamon, leivintuvan, ruiskuhuoneen ja vesitornin paikat)⁹⁷.

Tehdassaaren säilyneistä rakennuksista useimmat ovat Birger Federleyn suunnitteleamia. Birger Federley (1874-1935) oli helsinkiläissyntyinen, sittemmin tamperelaistunut arkkitehti, jonka vaikutus etenkin Tampereen kaupunkikuvassa on merkittävä. Federley suunnitteli monia näkyviä rakennuksia vuosisadan alussa kiihtyvällä tahdilla kasvavaan kaupunkiin, ja alkuaikoina hänellä oli toimisto myös Lars Sonckin kanssa. Federleyn jugendhenkisiä rakennuksia Tampereella ovat mm. Palanderin talo, Kansallispankin talo sekä suurin osa Frenckellin paperitehtaan ja Lielahden tehtaiden rakennuskannasta. Voidaan sanoa, että Tehdassaaren rakennusten suunnittelijalla oli merkittävä rooli Pirkanmaan vuosisadan vaihteen rakennuskannan muototumisessa kuin kaupunkikuvassakin, sillä Federley vaikutti

94 Luoto&Jussila 2012, 13

95 Luoto&Jussila 2012, 27

96 Luoto&Jussila 2012, 3

97 Luoto&Jussila 2012, 13

pitkään myös Tampereen kaupunginvaltuustossa ja hänen näkemyksensä mukaisesti rakennusten tuli tarjota helpotusta niin työväen kurjiin asuinoloihin kuin parannuksia kaupunkien esteettiseen ulkoasuunkin.⁹⁸

Ingwald Souranderin kaudella (1919-1929) Nokiolla kaupunkirakenteeseen tuli suuria ja pitkälle kantavia muutoksia, myös tyyllisesti. Esimerkiksi Tyttölän alueen talot (eli Kumitehtaan naistyöväen asuntolat) ja niin kutsutut Vikkulan vainion talot tehtaan työnjohtajille rakennettiin Souranderin toimesta toisaalle kaupunkiin ja Marja-Liisa Vilpon tutkielman mukaan nämä rakennukset ja alueet olivat aikansa klassismin edustajia ja kertoivat myös yleisesti Suomessa (itsenäistymisen jälkeen) heränneestä kiinnostuksesta sosiaaliseen rakentamiseen⁹⁹.

Vikkulan vainion talot myös rakennettiin Vilpon mukaan ”keskusjohtoisten suunnitelmien” mukaan, tehtaan palkkaaman arkkitehdin, klassismin tyyllisuuntaa edustavan W.G. Palmqvistin (1882-1964) suunnitelmien pohjalta, eikä perinteisesti vain kevyiden, muiden kuin arkkitehtien luomien suunnitelmien mukaisesti (aikana ennen pakollisia rakennuslupia ja tyyppitalopiirustuksia)¹⁰⁰. Näin tehdas vaikutti rakennustoiminnallaan myös paikkakunnan tulevaan rakennuskulttuuriin ja -tyyliin ja samalla tehtaan oma rakennustoiminta heijasteli normiksi muodostuvaa tulevaa rakentamisen tapaa koko Suomessa. Tyttölän taloista on jäljellä vain yksi, joka sekin on siirretty alkuperäiseltä paikaltaan Nokian museon työläiskotialueelle ja toimii siellä museokäytössä¹⁰¹.

Kaiken kaikkiaan Nokian tehtaiden rakennustoiminnan voidaan siis sanoa olleen melko keskusjohtoista ja näin ollen se poikkesi aiemmasta, vapaasta rakennustavasta. Tehtaat rakensivat työväelleen asuntoja uudella tyyllillä ja toisaalta työväki myös omaksui uusia tapoja ja tyylejä omiin rakennusprojekteihinsa tehtaan rakennuttamista taloista. Nokia-yhtiökin toimitti työntekijöilleen talojen piirustuksia ja paikkakunnan julkiset rakennukset varmasti toimivat myös esikuvina tulevissa rakennusprojekteissa, kuten Marja-Liisa Vilppokin Nokian työväen asutusta käsittelevässä tutkimuksessaan uumoilee¹⁰². Tehtaan johto siis vaikutti koko kaupungin kehitykseen myös kaavoituksen kautta, uusia asemakaavoja luotiin ja työväen sekä

⁹⁸ Parviainen 2021

⁹⁹ Vilppo 1983, 43

¹⁰⁰ Vilppo 1983, 59

¹⁰¹ Ahola 2010, 31

¹⁰² Vilppo 1983, 79

tehtaan johdon ja työväen asuntojen rakentuminen kaupunkiin määritteli tulevaa kaupunkirakennetta suuresti.

Rakennushistoriallisesti on harmillista, että tehtaan Punaisen harjun työläistaloista ei ole säilynyt yhtään tähän päivään. Punaisella harjulla sijainneet työläisasunnot olivat niin sanottuja yhteiskeittiotaloja, jotka linkittyivät Suomessa erityisesti Tampereen seudulla tyypilliseen rakennustapaan, jossa talon yhteinen keittiö määritteli usemman asunnon talon pohjaratkaisua. Tampereella tällainen asumisjärjestely oli ollut käytössä ainakin 1800-luvun puolestavälistä saakka. Toisaalta Vilppo huomauttaa, että myös työläisasuntojen tyylipiirteet heijastelivat aikansa rakentamisen ihanteita ja arkkitehtuurin suuntauksia, ikkunoiden vuorilaudat saattoivat muistuttaa sveitsiläistyylistä (nk. ”nikkarityyli”) ja uusgotiikasta, jugendia jäljittelivät taas esimerkiksi erisuuruista ruuduista koostuvat ikkunat.¹⁰³ Nämä tehdaspaikkakunnille tyypilliset työläisväestön puutaloalueet siis ovat Nokialta kadonneet (viimeiset Punaisen harjun työläisasunnot purettiin 1950-luvulla), joten voidaan katsoa, että tehdaskiinteistöt itsessään toimivat muistomerkkeinä kokonaisesta alueen tehdasyhdyskunnasta ja sen ympärilleen luomasta elämäntavasta.

Paikallisesti Tehdassaaren rakennuskanta edustaa Nokianvirran teollisuuden vanhinta jäljellä olevaa kerrostumaa ja sen arkkitehtuuri on melko moni-ilmeistä. Paperitehtaan rakennuksen (nyk. Upofloorin kiinteistö) vanhimmat osat ovat 1880-90-lukujen ajalta. Kokonaisuudessaan rakennuksen rakennusajaksi on määritetty vuodet 1885-1927.¹⁰⁴ Tehdassaaren yleisilme koostuu punatiilestä, poikkeuksen muodostaa jugend-henkinen konttorirakennus rapattuine julkisivuineen. Nokian paperitehtaan rakennusinventoinnissa mainitaan, että vanhimmissa tiilirakennuksissa on vaikutteita 1800-luvun lopun koristeellisista kertaustyyleistä, mutta konttorirakennuksen rakentamisen jälkeen (1907) rakennusten koristeellisuus vähentyi ja 1920-luvun klassismi ja rationalismi niukensivat rakennusten ulkoasua. Etenkin Bertel Strömmerin suunnittelema korjauspaja-rakennus (1935) on jo selkeästi niukkailmeinen, 1930-luvun rationalismia, funktionalismia ja modernismia henkivä. Rakennusinventoinnin mukaan arkkitehti Strömmerin luoma korjauspajan tyyli määritteli pitkälti myös tulevan Jyränmaan teollisuusalueen rakennusilmeen.¹⁰⁵

103 Vilppo 1983, 76

104 Ahola 2010, 34

105 Heiskanen&Luoto 2012, 22-25

3.3.3 Yhdyskuntasuunnittelu

Etenkin vuonna 1919 Nokia-yhtiön toimitusjohtajaksi valitun Ingwald Souranderin vaikutus kaupungin yhdyskuntarakenteen muodostumiseen oli siis suuri. Souranderin missiona oli parantaa niin tehdasympäristöä kuin kaupunkirakennettakin. Sourander laaditti Nokian keskustaan uuden asemakaavan (joka tosin jäi vahvistamatta ja vain osia siitä toteutettiin), ja tässä yhteydessä rakennettiin myös Souranderintie, joka johtaa Nokian rautatieasemalta paperitehtaalle vielä tänäkin päivänä.¹⁰⁶ Muita tehtaanjohtajien mukaan nimettyjä katuja ei Nokialta löydykään toistaiseksi (2021).

Souranderin asemakaavasuunnitelmassa muodostettiin nykyäänkin olemassaolevien omakotialueiden pohjia yhtiön työväelle (esim. Harjuniitty, Ruskeepää, Koskenmäki) ja mikäli vahvistamatta jäänyttä kaavaa näillä alueille noudatettiin, sai tehtaan toimittaman sähkönkin vain kaavaa noudattamalla alueelle. Vähitellen kaavoituksesta innostui myös muu silloinen Pohjois-Pirkkala, asutuksen yhä tihentyessä alueella. Vuoteen 1929 tullessa Nokia-yhtiöstä oli tullut alueella hyvin merkittävä maanomistaja omistaen 200ha asunto-, liike- ja tehdastontteja sekä isoja aloja metsä- ja peltotontteja.¹⁰⁷ Marja-Liisa Vilpon mukaan Nokian tehtaiden työväen asutusalueet, vaikkakin jo kadonneet, edustavat muiden suomalaisten teollisuusyhdyskuntien kehityksen piirteitä. Taustalla voi nähdä myös vanhojen ruukkiyhdyskuntien piirteitä ja kehityskulkuja tarkastellessa Nokialla tehdasyhdyskunnassa pitkään jatkunutta patriarkaalista ja hierarkkista elämänmuotoa.¹⁰⁸

Kulttuuriympäristöselvityksessä todetaan, että paikallisesti tehdasyhdyskunnan mukanaan tuoma yritysvetoinen kaupunkisuunnittelu on yhä läsnä Nokian kaupungin nykyisessäkin kaupunkirakenteessa, vaikka tehtaan työläisasutusalueet ovat pitkälti kaupunkikuvasta kadonneetkin. Pitkään yritysvetoisesti toiminut aluesuunnittelu näkyy Nokialla esimerkiksi yhtiön rakennuttamina teinä sekä yksittäisinä arvotarkennuksina kaupungin muilla alueilla. Tehtaan perustamien ensimmäisten koulujen ja päiväkotien paikalla sijaitsee edelleen samoja toimintoja.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Toivola 2005, 51

¹⁰⁷ Vilppo 1983, 10-11

¹⁰⁸ Vilppo 1983, 115

¹⁰⁹ Ahola 2010, 33

Toisaalta se, että tehdasysdyskunnan aikakauden työläisasuntoalueet ja paljon muuta rakennusperintöä on Nokialla kaupunkikuvasta kadonnut, myös nostaa vielä jäljellä olevien rakenteiden kulttuurihistoriallista arvoa, ylläpitämällä muuten nuorehkon kaupunkirakenteen historiallista kerroksellisuutta ja monipuolisuutta ¹¹⁰. Kulttuuriympäristöselvityksessä todetaan, että muuttumattomilla ja pysyvillä ympäristökokonaisuuksilla on myös identiteetti-arvoja, sillä hyvä elinympäristö vaatii alituisen muuttuvan kaupunkirakenteen vastapainoksi myös tällaisia muuttumattomia kokonaisuuksia ¹¹¹. Näin ollen voidaan katsoa, että Nokian vanhimmalla teollisella kerrostumalla on merkittävä rooli myös hyvän elinympäristön muodostumisessa paikalliselle väestölle ja se tulisi säilyttää mahdollisimman yhtenäisenä kokonaisuutena myös tulevaisuudessa.

3.3.4 Ympäristösuhteet

Tehdassaaren sijainti Nokianvirran rannalla on erityinen. Vaikka Emäkoski ei enää Melon voimalaitoksen valmistumisen jälkeen (1971) ole ollut koski, ja sen korkeat rotkoseinämät kaupunkialueella katosivat suurimmaksi osaksi vedennousun myötä, on paikan maisemallinen arvo silti merkittävä. Koko Nokian kaupungin kahteen jakavan virran ylityspaikka on läpi kaupungin historian sijainnut suunnilleen samalla paikkaa, Tehdassaaren kupeessa. Ylityspaikalta on aina ollut suora näköyhteys Tehdassaareen ja tämä näkymälinja on muodostunut myös yhdeksi merkittävimmistä vesistönäkymistä koko kaupungissa. Varsinkin nykyään on Nokianvirran äärelle pääseminen esteettä hankalaa ja esteettömät näkymät virralle (etenkin virran pohjoispuolelta) vaikea saavuttaa missään muualla keskustataajaman alueella. Nokianvirran rannat ovat voimakkaasti metsittyneet, pusikoituneet ja muutoin muuttuneet hankalakulkuisiksi, kun maanviljelys virran rannoilla on lähes loppunut.

Toisaalta tehtaiden tulo myös katkaisi ennen merkittäviä näkymälinjoja taajama-alueella. Nokianvirran pohjoispuoleiselle harjulla sijaitseva vielä 1800-luvulla suosittu näköalapaikka, josta peltojen yli oli näkymät pitkälle Nokianvirtaan ja Pyhäjärvelle. Tämän luonnollisen näköyhteyden katkeaminen määrittä myöhemmin varmasti myös rakentamista ja talojen asettumista maisemarakenteeseen. Maaseutumainen ja avoin, Nokian ja Viikin keskiaikaisten kartanoiden hallitsema laaja viljelysmaisema Nokianvirran suulla siirtyi Nokia-yhtiön haltuun sen ostaessa Nokian kartanon 1870-luvulla. Yhtiö ylläpiti maaseutumaisemaa pitkään viljelemällä näin muodostunutta kunnan suurinta maatilaa ja viljelysmaisema hajosi ja

110 Ahola 2010, 33

111 Ahola 2010, 25

pirstaloitui pitkälti vasta myöhemmin 1950-60-luvuilla, kun yhtiö luopui maataloustoiminnastaan. Tehtaat muokkasivat aluetta itselleen sopivaksi ostamalla ympärilleen kokonaisen yhdyskunnan, taatakseen itselleen tarvitsemansa elintarvikkeet sekä työvoiman.¹¹²

Jyränmaa yhdistettynä Tehdassaareen luo Nokianvirran rannalle merkittävän, mittakaavaltaan massiivisen maisemakokonaisuuden. Kaupunkikuvassa näkymistä rajaa nykyään etenkin ylikasvanut puusto niin Nokianvirran etelä- kuin pohjoisrannallakin. Vielä 1960-luvulla Tehdassaari ja Jyränmaa takanaan näkyi melko esteettä virran rannoilta käsin, kuten Nokian paperitehtaan rakennusinventoinnissa esitellyistä kuvista voi päätellä¹¹³. Tehdassaaren matalat, vanhinta kerrostumaa edustavat osiot eivät erotu saaren puuston takaa edes Emäkosken sillalta käsin, vain konttorirakennuksen kellotorni sekä Tehdassaaren käytöstä poistettu silta näkyvät maisemassa. Kaupungin tärkeimmiltä liikenneväyliltä kuten Pirkkalaistieltä ja toisesta suunnasta tullessa Emäkoskentieltä Tehdassaari on siis havaittavissa vain Emäkosken sillalta joten pääasiassa ja ainoastaan Jyränmaan tehtaiden korkeammalle kohoavat piiput, sulfiittiselluloosakeittämö ja happotorni kertovat maisemassa piilevästä teollisuushistoriallisesta kohteesta.

Tehdassaari on tärkeä osa Nokianvirran varteen pitkäksi ketjuksi kasvanutta historiallista teollisuusmaisemaa, joka jatkuu Jyränmaalta Tehdassaareen, siitä Emäkosken sillan yli Kumitehtaalle (nyk.Nokian renkaat) ja siitä myös toiselle puolen virtaa Nokian kartanon maiden kautta aina Sahanrantaan saakka. Nokianvirran teollisuuden vielä jäljelle jääneet vanhimmat osat sijaitsevat Tehdassaaren alueella. Niillä voidaan siksi katsoa olevan erityistä historiallista todistusvoimaa, saarella säilyneet rakennukset tuovat teollisuusmaiseman historialliseen jatkumoon sen varhaisimman kerroksen ja säilynyt kokonaisuus on harvinaisen edustava kansallisellakin mittakaavalla.¹¹⁴

112 Heiskanen&Luoto 2016, 23

113 Heiskanen&Luoto 2012, 70

114 Teivas&Tulonen 2001, 44

3.4 Kriittinen tarkastelu

3.4.1 Subjektiivinen arvottaminen ja muistin maisema

Esimerkiksi maiseman tai laajemmin kulttuuriympäristön suojelupäätöksiä tehdessä voidaan esittää eräänlainen objektiivisen tarkastelun vaatimus. Arvottaminen pitäisi näin ollen tehdä irtonaisena tutkijan tai tarkastelijan omista subjektiivisista arvoasetelmista. Vaikka jonkin asteinen objektiivisuus on eittämättä tavoiteltava asia arvottamisprosessissa, pidän kuitenkin itse maiseman käsitteestä subjektiivisena muistin paikkana, muistin maisemana, jossa korostuu havainnoitsijan oma kokemus.

Pauli Tapani Karjalainen esittelee lyhyesti subjektiivisen maiseman käsitettä teoksessa *Maiseman arvo[s]tus*. Maisemaa ei voida Karjalaisen mukaan käsitellä objektiivisena luonnontodellisuutena, vaan sen käsite kytkeytyy enemmänkin subjektiiviseen kulttuuritodellisuuteen, kulttuuriesineellisyyteen. Maisema on näin ollen luonnon ja kulttuurin rajamaastossa ja aina sitä havainnoivan subjektin luomus. Tehdassaaren maisema on ollut merkittävä työn ja elämän ympäristö nimenomaan siellä työskennelleille ihmisille kuin heidän elämänpiiriinsä kuuluvillekin. Voidaan siis hyvin perustellusti puhua muistin maisemasta Karjalaisen ajatusten mukaisesti.¹¹⁵

Näin ollen maiseman säilyttäminen ja vaaliminen on koko teollisuuden ympärille rakentuneen kaupungin identiteetin ja muistin vaalimisenkin kannalta tärkeää. Tässä suhteessa käsitys maisemasta subjektiivisena muistin paikkana ei ole ongelmallinen vaan se pikemminkin vahvistaa maiseman merkitystä identiteettimme rakennusaineena. Täydellisen objektiivisuuden vaatimuksesta tulee tälläkin perusteella luopua ja vähintäänkin kyseenalaistaa sen tarpeellisuus kulttuuriympäristöjen ja maisemien arvottamisessa. Toki jonkin asteinen kriittinen tarkastelu tulee aina suorittaa käsitellessä muistin maisemia sillä muisti on myös valikoiva. Voiko rekonstruktioomme menneestä luottaa tai onko sillä lopulta edes merkitystä? Mennyttä maisemaa tulkitaan aina nykyisyydestä käsin, ja siihen liittyy aina subjektiivista arvon ja merkityksen tuottamista.

Karjalainen lainaa artikkelissaan kirjailija ja ajattelija Willy Kyrklundia seuraavasti:

"Minämme muodostuu muistoistamme. Ilman muistoja olen kuin kuka tahansa, joku toinen solukeräymä biosfäärissä. Muistoihimme kuuluvat arvostuksemme, jotka tekee erityisen tärkeäksi niihin asiasisällön ja mahdollisten järkeenkäypien perusteiden lisäksi kuuluva

¹¹⁵ Karjalainen 1997, 10-12

tunnelataus". Karjalainen toteaa tyhjentävästi että muisti ja tunne ovat subjektiivisen maiseman alkuaineita, muistin maisemat ovat niitä, jotka lopulta kiinnittävät meidän erilaisiin paikkoihin, myös kotiseutumme.¹¹⁶ Myös Johanna Särkkä toteaa tutkimuksensa pohjalta, että ihminen kaipaa paikkaa, johon sitoutua ja tätä kautta yhdistää oman identiteettinsä näiden paikkojen kautta maisemaan¹¹⁷.

Tästä lähtökohdasta pääsemmekin luontevasti myös Anna Sivulan ajatuksiin siitä, kuinka teollinen kulttuuriperintö osaltaan rakentaa paikallisten ihmisten identiteettiä ja on osa kansallista kulttuuriperintöämme. Sivula käsittelee julkaisussa *Teollisuusperintö inspiraation* lähteenä muistin maiseman käsitettä. Käsitteen takana on historiantutkija Pierre Nora, jonka mukaan muistin paikat tukevat ja ylläpitävät yhteisön menneisyyden, mykyisyyden ja tulevan välisen yhteyden "*ymmärrystä ylläpitävää muistelemisen käytäntöä*" ja käsite "*viittaa niihin ajallisiin kerrostumiin, jotka kulttuuriympäristön tarkkailija pystyy havaitsemaan*". Näitä ajallisia kerrostumia voivat olla esim. symboliarvot (kulttuuriset merkitykset joiden pohjalta paikallinen, ympäröivä yhdyskunta haluaa alueen muistaa), kuten eri aikakausien tyyli, ihanteet ja arvot.¹¹⁸

Useilla varhaisessa vaiheessa teollistuneilla paikkakunnilla kuten Nokialla, ihanteina ja arvoina voidaan pitää esimerkiksi paternalistista elämänmuotoa, jossa tehtaanjohtaja piti isällisesti huolta työntekijöistään ja loi kaupunkiin hyvinvointia (ennen urbanisoitumisen ja modernisoitumisen alkamista)¹¹⁹. Tällaisesta arvopohjasta pyrittiin Nokiallakin pitämään kiinni varsin pitkään, verrattuna moniin muihin tehdaspaikkakuntiin. Nokian myöhäiseen irtautumiseen tehdasjohtoisesta elämästä ja ideologiasta vaikutti mm. sopivassa kohdin tehdyt palkankorotukset sekä työväen voimakas sidos tehtaan tarjoamiin asuintiloihin. Toisaalta myös työnantajien ja työntekijöiden väliset suhteet ja huoltosuhde rakentuivat maalaispaikkakunnilla tiiviimmiksi kuin kaupungeissa, molemminpuoleisista riippuvuussuhteista johtuen. Tämä johtui lähinnä vaihtoehtojen niukkuudesta: työntekijöille ei ollut tarjolla muita työpaikkoja, eikä työnantajalla nopeaa keinoa saada syrjemmälle perustettuun tehtaaseen ammattitaitoista työvoimaa.¹²⁰

116 Karjalainen 1997, 11

117 Särkkä 1997, 43

118 Sivula 2014, 37

119 Jaakola 2016, 20

120 Koivuniemi 2000, 184

Toki Nokiallakin, kuten muilla tehdaspaikkakunnilla, taloudellinen valta pysyi pitkään tehtaiden käsissä, mutta poliittinen valta siirtyi vähitellen vanhojen rakenteiden ja ideologioiden murtamista toivovalle työväelle ja sen perustamille järjestöille. Nk. paternalistinen (”isällinen”) ja miesvaltainen työjärjestelmä, joka vallitsi Nokia-yhtiössä, muuttui vähitellen myös siksi, että kumitehdas kasvatti merkitystään paikkakunnalla, ja sen naisvaltaisesta työväestöstä tuli uusi tekijä paikkakunnalla. Voimakkaan työväenliikkeen vaikutukset ovat näkyneet yhä varsin suuresti tehdastyöpaikkojen varassa elävässä kaupungissa. Jussi Koivuniemen mukaan Nokian tehdasyhdyskunnan kehitys kuvaa oivallisesti koko maatalousvaltaisen Suomen yhteiskunnan teollistumista ja tämän muutoksen aiheuttamaa yhteiskunnan ja ajattelumaailman muutosta. ¹²¹

3.4.2 Esteettisen arvottamisen ongelmista

Pauline von Bonsdorff puhuu kirjassa *Maiseman arvo[s]tus* maiseman arvottamisen yhteydessä ei-mitattavista arvoista. Hän oivallisesti toteaa esteettistä arvottamista tarkastellessaan, että subjektiiviset kokemuksemme saavat aikaan sen, että tarkasteltavaa kohdetta ei voida koskaan pitää pelkästään koettavana objektina. Objektivisen saati subjektiivisen käsitteen avulla ei puhtaasti pysty maiseman kokemista (ja tätä kautta arvottamista) selittämään tai mittaamaan. ¹²² Etenkin esteettisten arvojen hahmottaminen maisemassa on siis vähintäänkin kyseenalaista. Kulttuurihistorialliseen arvottamiseen toki usein kytkeytyy myös esteettiset aspektit, mutta teollisen kulttuuriperinnön ollessa kyseessä, pyrin ainakin itse erottamaan itseni esteettisen arvottamisen perinteestä, vaikka siihen selkeä houkutus usein olisikin, maiseman sisältäessä monia itseäni esteettisesti miellyttäviä elementtejä kuten vesistöjä tai punatiilisiä rakennuksia.

Menneinä vuosikymmeninä teollisen maisemaperinteen tai kokonaisen kulttuuriympäristön arvottamisessa on nähdäkseni ollut ikävän paljon samankaltaisia kaikuja kuin aikaisemmissa keskusteluissa pragmaattisen estetiikan ja korkeataiteen tradition välillä. Teollista kulttuuriperintöä rakennuksineen ei ole osattu arvostaa samalla tapaa, kuin itsenäisinä taideteoksina arvotettujen rakennusten (kartanoiden, pääkonttoreiden, kuuluisien arkkitehtien suunnitteleminen rakennusten) kulttuuriperintöä. Richard Shustermanin kritiikkiä korkeataiteen traditioita kohtaan (teoksessa *Taide, elämä ja estetiikka*. Shusterman 1997) voidaan jossain määrin mielestäni soveltaa myös rakennusperinteen arvottamisen traditioon. Korkeakulttuuria

¹²¹ Koivuniemi 2000, 228-234

¹²² Bonsdorff 1997, 32-35

ihannoiva kulttuurihistorian arvottaminen (myös teollisuushistorian tutkimuksessa) väistyikin Anna Sivulan mukaan Suomessa vasta 1980-luvulla ¹²³.

Esteettisen arvottamisen problematiikkaa lisää myös se, että esteettinen terminä useimmiten mielletään jollakin tapaa elämän praksiksesta erilliseksi arvoksi tai käsitteeksi ¹²⁴, mikä on mielestäni hyvä syy vähentää esteettisten arvoasetelmien käyttöä arvotettaessa teollisia kulttuuriympäristöjä. Von Bonsdorff puhuu artikkelissaan esteettisyyden sijoittumisesta vierauden piiriin, siitä miten esteettisyys ja arkisuus on erotettu toisistaan ympäristöestetiikankin parissa ¹²⁵ ja oikeastaan näin käsittelee melko samaa problematiikkaa kuin Shustermanin. Kaiken kaikkiaan koko esteettisen käsitteenä voidaan katsoa olevan hyvin politisoitunut ja vallitseviin ideologioihin sitoutunut ¹²⁶.

Shustermanin mukaan korkeataiteen traditio ylläpitää tai palvelee epäoikeudenmukaista yhteiskunnallista (epätasa-arvoista) järjestelmää edistämällä ihailevaa kaipuuta ja luottamusta menneeseen. Näin mystifioidaan menneiden aikojen taideteosten (tässä tapauksessa siis rakennusten) *kauneus*. Tällainen arvottamisen tapa myös aiheuttaa eräänlaista nöyryyttä menneiden tapojen edessä, mikä taas on omiaan estämään uudenlaisen ajattelun syntyä ja kehittymistä. ¹²⁷ Tehdassaarenkin tapauksessa tulee muistaa aina se, että tehtaan johdon harjoittama sosiaalinen avustustoiminta tähtäsi lopulta kuitenkin aina tehtaan kontrollin ylläpitoon työväestönsä elämän kaikilla osa-alueilla, ja näin parhaan mahdollisen voiton tuottamiseen itse yhtiölle.

Maiseman esteettinen arvottaminen ei toki ainoana arvottamismetodina nojaa ideologisiin näkökantoihin, sillä maisemat ovat aina osa kulttuurisia käytäntöjämme, kuten Johanna Forsius-Nummelakin toteaa kirjassa *Maiseman arvo[s]tus*. Tämä johtaa siihen että ne ovat valtavan moniarvoisia luonteeltaan ja pitävät sisällään niin ideologisia, sosiaalis-kulttuurisia kuin symbolisiakin arvoja ja näin ollen maiseman arvot ovat alati muuttuvia ja uusiutuvia. Maisema on aina subjektiivinen kokemus, ja pitää sisällään sen katsojan (ja tutkijan) omat kulttuuris-sosiaaliset arvolataukset. ¹²⁸

123 Heikkilä 2017, 21-22

124 Shusterman 1997, 61

125 Bonsdorff 1997, 34

126 Shusterman 1997, 62

127 Shusterman 1997, 58

Ihminen kaipaa kauneutta, ja tämä voidaan toki nähdä myös voimavarana, kun historiallisia maisemia tai historiallisia rakennettuja ympäristöjä halutaan säilyttää. Johanna Särkkä kertoo, kuinka hänen tutkimuksessaan (koskien maaseudun rakennettua ympäristöä) asukkaat määrittivät rakennukset esteettisesti miellyttäväksi juuri silloin, kun ne eivät riko maisemaa, vaan pikemminkin ”jatkatvat sen olemusta omalla kauneudellaan”. Särkän kyselytutkimuksen mukaan maiseman ja julkisten rakennusten esteettisellä ulkonäöllä oli tärkeä merkitys myös siinä, miten asukas arvotti paikkakuntaansa. Nykyinen julkinen kaupunkirakentaminen koettiin toteutetuksi vain taloudellisten seikkojen perusteella, eikä se siksi tyydytä asukkaidensa esteettisiä tarpeita.¹²⁹

3.4.3 Muista arvottamisen ongelmista

Käsitteiden moninaisuus arvottamisprosessien yhteydessä saattaa hämmentää. Kulttuuriympäristö siis pitää sisällään maiseman, rakennetun kulttuuriperinnön (rakennusperinnön), muinaisjäännökset sekä arkeologisen kulttuuriperinnön ja kaikki näihin liittyvät merkityssuhteet alueen sisällä. Kulttuuriperinnöllä tai rakennusperinnöllä tarkoitetaan jo tehdyn arvottamisen ja/tai tuotteistamisen prosessin läpikäynyttä kohdetta, jossa kohde on määritetty prosessin pohjalta paikallisesti, kansallisesti tai kansainvälisestikin arvokkaaksi. Teollisuushistoriallisesta ympäristöstä puhuttaessa puhutaan usein yleisemmin rakennusperinnöstä tai hieman laajemmin teollisesta kulttuuriperinnöstä.¹³⁰

Anna Sivula tarkastelee prosesseja, jotka johtavat teollisen kulttuuriperinnön säilyttämiseen ja siihen sitoutumiseen teoksessa Satakunnan teollinen kulttuuriperintö. Näissä prosesseissa ihmiset itse ”käyttävät teollisen yhteiskunnan ja kulttuurin jättämiä jälkiä identiteettinsä rakentamiseen”¹³¹. Myös nk. kulttuuriperintöhallinto tuottaa omia esityksiään kulttuuriperinnöksi laatimalla erilaisia ja eritasoisia inventointeja, tutkimuksia sekä raportteja ja selvityksiä¹³². Tuleekin muistaa arvottaessaan teollisenkin perinnön kohteita, että inventointiasiakirjat itsessään eivät ole tieteellisiä tutkimusraportteja, vaan pikemminkin

128 Forsius-Nummela 1997, 48

129 Särkkä 1997, 43-44

130 Kivilaakso 2010, 3-4

131 Sivula 2017, 11-12

132 Sivula 2017, 14-15

tiedontuottamisarviointeja ja poliittiseen päätöksentekoon koottuja asiakirjoja ja pelkästään niiden perusteella ei arvottamista voi suorittaa.

Arvottamisprosessia yksipuolistaa oman kansallisen kulttuuriperintömme keskittyminen talonpoikauskulttuurin ympärille. Talonpoikauskulttuuri säilytti pitkään asemansa kansallisen historiamme keskiössä. Teollisella perinnöllä ja sen luomilla maisemilla toki oli Sivulankin mukaan oma osansa kansallisen identiteetin vahvistamisessa mutta ne edustivat pikemminkin modernia yhteiskuntaa eivätkä kansamme menneisyyttä - näin ollen niitä ei mielletty kulttuuriperinnöksemme.¹³³ Siksi tulee muistaa, että teollisen kulttuuriperinnön käsite kokonaisuudessaan on meillä nuori, ja osaltaan siksi on aiemmin ollut hankala saada ihmisiä näiden ympäristöjen säilyttämisen puolelle tai ylipäätään mukaan keskusteluun tällaisten kulttuuriympäristöjen arvoista.

Maiseman tai siihen kytkeytyvien rakennusten arvoa pohdittaessa voidaan tarkastella kohteen kulttuuriperintöarvoa. Haasteen aiheuttaa, kuten Sivula aiheellisesti huomauttaa, että kulttuuriperintöarvo on aina sidoksissa historialla vahvistettuun, symboliseen merkitykseen joten kun historiaa (jatkuvasti) uudelleenarvioidaan, tulee nämä kulttuuriperinnön arvotkin aina arvioida uudestaan.¹³⁴ Arvojen muodostus ja muodostaminen on siis jatkuva ajassa muuttuva prosessi, menneisyyttä joutuu aina tulkitsemaan nykyisyydestä käsin. Nykyään teollisen kulttuuriperinnön käsite pitää sisällään kaikki teollisen menneisyyden aineettomat ja aineelliset jäljet, kuin myös sen, miten yhteisön jäsenet rakentavat identiteettiään sen kautta¹³⁵. Tämän seikan voidaan katsoa lisäävän entisestään teollisiin ympäristöihin liittyvän tutkimuksen ja arvotusprosessien monitieteisyyden ja monialaosaamisen tarvetta.

3.5 Osallistavuus arvokriteerinä

3.5.1 Perusteita

Osallistumisesta ja kansalaisten osallisuuden varmistamisesta on tullut viimeisten vuosikymmenten aikana keskeinen osa kaupunkiympäristöjen suunnitteluprosesseja länsimaisen demokratian piirissä. Teoksessa *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä* todetaan, että kun puhutaan kansalaisten mahdollisuuksista vaikuttaa omaan elinympäristöönsä,

¹³³ Sivula 2017, 17

¹³⁴ Sivula 2017, 31

¹³⁵ Grahn 2017, 41

korostetaan myös heidän rooliaan palveluiden tuottajina, kehittäjinä kuin käyttäjinäkin¹³⁶. Osallisuus on näin ollen monimuotoista, ja toisaalta myös välttämätöntä onnistuneen lopputuloksen suunnittelussa, myös yhteisöä koskevien kulttuuriympäristöjen kanssa toimiessa. Ilman yhteisön tukea ja sitoutumista ei saavuteta tilaa, jossa jatkuvuus toiminnoille olisi taattu.

Kansalaisosallistamisen velvoite on kirjattu virallisesti yleis- ja maakuntakaavatasojen suunnittelua ohjaavaksi tekijäksi sekä maankäyttö- ja rakennuslakiin¹³⁷. Vaikka yhteistoiminnan muotoja kansalaisten ja suunnitteluorganisaatioiden välille on kokoajan kehitetty myös näitä velvoitteita pidemmälle, nk. suora kansalaisosallistuminen kuitenkin yhä usein toimii näiden virallisten järjestelmien ulkopuolella¹³⁸. Osallistamisella tarkoitetaan tässä yhteydessä yleensä jonkun tahon vaatimusta tai pyyntöä jonkun toisen tahon osallistumiseksi käsillä olevaan asiaan. Osallistuminen taas tapahtuu omaehtoisesti.¹³⁹ Osallistavuuden käsitettä käytän tässä luvussa tarkoittaen jonkun tahon kykyä tuoda tai houkutella toinen taho mukaan osallistumaan tavalla tai toisella käsitteillä olevaan asiaan. Osallistavuus on tässä ominaisuus jonkun organisaation sisällä, sen kyky osallistaa eri tahoja mukaan yhteisiin päämääriin.

Kansalaiset kaupunkia kehittämässä-teoksessa Noora Pyryn, Inka Kaakisen ja Krista Willmanin artikkelin mukaan mielekäs elämä muodostuu nimenomaan osallisuuden kokemuksen kautta, kun ihminen muokkaa kaupunkitilaa omakseen myös oman kotinsa ulkopuolella. Kaupunki ikäänkuin asutaan kodiksi ja suhde siihen syvenee. Kirjoittajat kutsuvat tätä yhteyttä *kanssa-asumiseksi* ja heidän mukaansa tämä yhteys saa ihmisen myös pitämään huolta omasta asuinympäristöstään laajemmin.¹⁴⁰

Koko kulttuurisen identiteetin muodostumisessa yhteisölle tai yksilölle on olennaista itseilmaisu, oman äänen löytäminen ja kokemus siitä, että tulee kuulluksi. Myös identiteettiarvojen muodostumiseen siis vaaditaan ainakin jonkinasteista osallistumista, ja koska osallistuminen taas vaatii toteutuakseen osallisuuden tunnetta, tarvitaan epävirallisiakin (osallistavuustyötä tekeviä) yhteisöjä, ”joissa kokemus arkisesta jäsenyydestä ja omasta

136 Bäcklund, Häkli, Schulman 2017, 6

137 Bäcklund & Kanninen 2017, 26

138 Airaksinen, Jäntti, Haveri 2017, 35

139 Kuusimäki 2017, 81-82

140 Kaakinen, Pyyry, Willman 2017, 261-270

paikasta vahvistuvat”, kuten Sinikka Sassi kirjassa *Osalliset ja osaajat* määrittää.¹⁴¹ Lyhyesti tiivistäen, osallistavuus voidaan nähdä tärkeänä arvona identiteetin muodostuksen ja lainsäädännön (ja sen toteutumisen) kannalta kuin kokonaisvaltaisesti ajateltuna ympäröivän yhteisön hyvinvoinnin ja elämänlaadun kannaltakin.

3.5.2 Faron yleissopimus

Myös Faron yleissopimuksen pohjalta voidaan ottaa tutkittavan kulttuuriperintökohteen arvokriteeriksi osallistavuus ja sen toteuttamisen mahdollisuudet kohteessa. Tällöin tullaan tarkastelleeksi myös sitä, miten kohde pystyy tuomaan paikkakunnan identiteettiarvoja näkyväksi ja näin ollen vahvistamaan yhteisöllisyyttä sekä lopulta ihmisten mahdollisuuksia osallistua kulttuuriperintötyöhön. Faron yleissopimus (jonka voimaansaattamisen Suomen eduskunta hyväksyi vuonna 2017) on tähänastisista kulttuuriperintöä koskevista sopimuksista laajin ja monipuolisin. Sopimuksessa on yhtenä isona osa-alueena yksilön ja yhteisön oikeus osallistua kulttuuriperinnön rikastuttamiseen sekä säilyttämiseen. Sopimus myös kannustaa yhteisöjä toimimaan yhteisen kulttuuriperintönsä hyväksi, sekä painottaa kansalaisten osallistumista perinteisen asiantuntijavetoisen kulttuuriympäristöpolitiikan sijaan.¹⁴²

Faron yleissopimuksen liittymistä valmisteltiin Suomessa vuosina 2014-2015 Museoviraston ja Suomen Kotiseutuliiton toimesta. Tämän taustaselvityshankkeen raportti aukikirjoittaa oivallisesti sopimuksen avainasioita ja sen kautta on hyvä käsitellä myös osallistavuuden ideaa kulttuuriperintötyössä. Arvokriteeriksi osallistavuus soveltuu siksi, että yhteisen kulttuuriperinnön säilyttäminen ja arvostus liittyvät (tavoiteltavaan) arkielämän laatuun kuin myös voimavarana toimimiseen koko yhteiskunnalle¹⁴³.

Faron yleissopimus esittelee erityisen kulttuuriperintöyhteisön termin. Määrittelyn mukaan *"yksilöstä tulee yhteisön jäsen kun hän arvostaa ja haluaa välittää eteenpäin tiettyä kulttuuriperinnön osaa yhdessä muiden kanssa"*. Kulttuuriperintöyhteisö-termin käyttö korostaa sitä, kuinka merkityksellistä on määritellä yhteistä kulttuuriperintöämme myös muiden kuin asiantuntijoiden kautta. Kulttuuriperintöyhteisöt voivat olla hyvin monimuotoisia, esimerkiksi harrastajaryhmiä, perinteisiä yhdistyksiä tai jopa virtuaalisia yhteisöjä. Julkisilla toimijoilla tulee aina kulttuuriperintötyössä olla mahdollistajan rooli,

¹⁴¹ Sassi 2002, 65-71

¹⁴² Kauppi ym. 2014

¹⁴³ Kauppi ym. 2014, 19-20

joten sopimuksessa kannustetaan myös uusien toimintatapojen ja innovaatioiden luomista yhteistyöhön julkishallinnon ja kulttuuriperintöyhteisöjen välillä. Parhaimmillaan vapaaehtoisten kulttuuriperintötoimijoiden aloitteet voisivat täydentää viranomaistahojen toimintaa.¹⁴⁴

Faron sopimuksen suosittamat yhteistyömallit kaiken kaikkiaan kannustavat kolmannen sektorin tekijöiden ja viranomaistahojen yhteistyötä, ja kannustavat viranomaistahoja vahvistamaan paikallisen osallistumisen mahdollisuuksia. Oleellista on myös se, että kaikissa toimintatavoissa otettaisiin huomioon erilaiset yksilöt kuin yhteisötkin. Näiden yhteisöjen tulisi osallistua myös kulttuuriperinnön tunnistamiseen, tutkimiseen, tulkitsemiseen, suojelemiseen, säilyttämiseen sekä esittelemiseen.¹⁴⁵

3.5.3 TEHDAS108 ja osallistavuustyö kulttuuriperinnön säilyttämisprosessissa

Tehdas 108 on Tehdassaareissa toimiva kulttuuriyhteisö, joka toimii niin osuuskunta- kuin yhdistyspohjaltakin. Toimintaa on pyöritetty Tehdassaareissa sijaitsevassa Nokia-yhtiön entisessä konepajassa joka on rakennettu vuonna 1935 ja sen on suunnitellut Bertel Strömmer, silloinen Tampereen kaupunginarkkitehti.

*"Tehdassaari-projekti on kansalaishanke, jonka tarkoituksena on luoda yhteisöllinen työtila sekä kulttuuri- ja hyvinvointikeskus Nokian Tehdassaareen. Pitkäaikaisena tavoitteena on koko Tehdassaaren elävöittäminen kaupunkilaisten ajanviettopaikaksi. Projekti starttasi vanhan tehdaskiinteistön löydyttyä syksyllä 2012. Rakennus on ollut alun perin Nokia-yhtiön konekorjaamo ja -paja. Se on toiminut myös kynttilä- ja kissanhiekkatehtaana. Nyt, viisi vuotta myöhemmin, kiinteistö on kunnostettu talkoilla ja lahjoituksilla uuteen käyttötarkoitukseen – Luovaksi Keskukseksi. (...) Tehdassaari-projektin aloitti ryhmä, johon kuuluu 14 eri alojen ammattilaista. Ryhmä perusti projektin edistämiseksi keväällä 2012 ja Tehdassaaren Tuki ry:n. Kuka tahansa voi olla mukana Tehdassaari-projektissa, esimerkiksi liittymällä jäseneksi yhdistykseen tai Tehdassaari-projektin Facebook-ryhmään"*¹⁴⁶

Tehdas 108:n tiloissa on ollut työskentely- ja ateljeetiloja yli kymmenelle yrittäjälle, liikuntasali, galleria- ja tapahtumatila, äänitysstudio, kuvataide- ja käsityöopetuksen tila sekä nk. salonkitila, jossa sijaitsee Tehdas 108:n kahvila sekä oleskelutilat. Piha-alueille on sijoitettu mm.telttasauna, huvitelta ja istuskelualueita. Osuuskunta harjoittaa myös

144 Kauppi ym. 2014, 19-22

145 Kauppi ym. 2014, 66

146 Tehdas108 n.d., historia

kuntotuttavaa työtoimintaa, vapaaehtoistyötä ja toimii työkokeilu- ja työharjoittelukohteena. Osuuskunta vuokrasi alunperin tilat käyttöönsä yksityiseltä tehdaskiinteistön omistajalta. Osuuskunta tukijoinen on remontoanut tilat viimeisten vuosien aikana ja viimeimpänä rakennuksen yhteyteen on valmistunut hakelämpövoimala ylläpitämään mahdollisuuksia ympärivuotiseen toimintaan. Tiloissa järjestetään taidenäyttelyitä, teatteri-esityksiä, musiikkitapahtumia, myyntitapahtumia, kursseja, yksityistilaisuuksia ynnä muuta. ¹⁴⁷

Erytisen Tehdas 108-toimintamallin luonut yhteisö on pyrkinyt luomaan uudenlaisia yhteistyömalleja paikallisen julkishallinnon, yritysten ja paikallisten järjestökentän välille. Yhtenä toimintamallin isona ajatuksena on ollut osallistaa yhteisöjä ja yksilöitä uusien palvelujen, tuotteiden sekä rakennusten uusien käyttötarkoitusten muodostamiseen ja luomiseen. Toimintamallin avulla on ollut tarkoitus rakentaa kestävä kehityksen periaatteilla toteutettua hyvinvointia niin yksilö- kuin yhteisötasollakin ja tarjota matalan kynnyksen kaupunkikulttuuria. ”108-toimintamallia hallinnoiva Tehdassaaren Osuuskunta on Suomalaisen työn liiton hyväksymä yhteiskunnallinen yritys, jonka ensisijaisena tarkoituksena on yhteiskunnallisen hyvän tuottaminen” ¹⁴⁸. Osallistavuuden voidaan katsoa siis olevan yksi koko Tehdas 108-toiminnan kantavista ajatuksista ja näin ollen sen arvo osana Tehdassaarella toimivaa yhteisöä on suuri.

Maths Isacsonia mukailleen kaikki kulttuuriperintö ei toki ole säilyttämisen arvoista ¹⁴⁹. Eri kulttuuriperintöä vaalivien instituutioiden tehtävä on päättää, mitkä kohteet luokitellaan korvaamattomiksi. Usein kuitenkin käy niin, että yksittäinen ihminen tai ihmisryhmä alkaa huolehtimaan itselleen tärkeästä kulttuuriperintökohteesta nostaen sen esille, kuten Hanna Jaakola tutkimuksessaan toteaa. Jaakolan työssä puhutaan ”muistin aloitteentekijöistä” (Tanja Vahtikarin ja sosiologi Jennifer Jordanin ajatusten pohjalta), jotka omalla aktiivisuudellaan tekevät valitsemaansa kohdetta tunnetuksi ja näin saavat (parhaassa tapauksessa) vastakaikua laajemman yleisön keskuudessa. ¹⁵⁰ Tämä ”muistin aloitteentekijöiden” alullepanema prosessi voi johtaa uuteen historiallisten ympäristöjen merkityksellistämiseen, kuten Tehdassaarella Tehdas108-kulttuuriyhteisön työn voimin on mielestäni käynyt. Yhteisön voidaan katsoa olevan avoin kulttuuriperintöyhteisö myös Faron yleissopimuksen antamien suuntaviivojen

147 Tehdas 108 n.d., historia

148 Tehdas 108 n.d., 108-toimintamalli

149 Isacson 2011, 47-48

150 Jaakola 2016, 27

mukaisesti ja siksi sellaisenaan arvokas osallistumalla itse kulttuuriperintötyöhön ja antamalla kaupunkilaisille mahdollisuuden tulla osaksi kulttuuriperintötyötä tekevää organisaatiota.

Tehdas108:n toiminnassa on mielestäni myös hienosti vältytty siltä ristiriidalta, että mennyt ja tuleva olisivat jotenkin ristiriidassa keskenään kulttuuriperintötyössä. Tehdas108:n toiminnassa on saumattomasti kytkeyty yhteen nykyinen käyttö monipuolisena kulttuuritilana paikan historiallisen arvon kanssa. Toimensa menettänyt ja jatkuvasti käyttötarkoitukseltaan muotoaan muuttanut tehdaskiinteistö on saanut uuden elämän ihmisten kohtaamispaikkana. Ennen (ulospäin ja ulkopuolisilta) sulkeutunut tehdasalue ottaa nyt avosylin vastaan kaupunkilaisensa. Ja kuten Anna Sivula toteaa, paikallinen yhteisö ei pysy koossa ilman aktiivista ylläpitoa, vaan symbolista yhteisyyttä on vahvistettava vaalimalla yhteistä kulttuuriperintöämme ¹⁵¹.

Historiallinen kulttuuriympäristö tarvitsee tarinan ympärilleen. Ilman aukikerrottua tai katsojan havaittavissa olevaa tarinaa ympäristö ei linkity historiaan ja historia nykyisyyteen katsojan tai käyttäjän silmissä. Historia elää vain kauttamme, sitä ei ole olemassa ilman kerrotun tarinan kuulijaa ja kokijaa. Tehdas108 on ottanut ensimmäisenä Tehdassaaressa tuon tarinankertojan roolin. Ympäristön muutosprosessi ja historiallinen kehitys tulee näkyväksi, kun suljettu tehdasyhteisö ja -maisema on auennut suurelle yleisölle. Työn maisema on muuttunut avoimeksi tilaksi, jonka kaupunkilainen on voinut ottaa omakseen aivan erilailla, kun saaresta on löytynyt kaikille avoimia kulttuuritiloja.

Tehdassaaren maiseman säilyminen ei ole koskaan ollut mikään itsestäänselvyys RKY- asemastaan huolimatta. Alueen omistussuhteet ovat olleet jo pitkään myllerryksessä ja nyt, kun viimeinenkin teollinen toimija on poistunut alueelta, ollaan aivan uuden äärellä. Onneksi Tehdas108 on jo ollut kulttuuriperintöyhteisönä viitoittamassa tietä, kuinka alue saadaan osaksi Nokian kaupunkilaisten elämää, ja kuinka alueelle on mahdollista luoda uusia, kestäviä toimintamuotoja.

4 Pohdintaa ja ajatuksia tulevaan

4.1 Uudelleenkäytöstä yleisesti

Erkki Härö ja Helinä Koskinen tiivistävät oivallisesti artikkelissaan *Tehdassalista teolliseen maisemaan* teollisten maisemien uudelleenkäytön perimmäisen ongelman:

"Toimiva teollinen maisema on jatkuvasti dynaaminen ja elävä. Suojelun tehtävä ei olekaan ensisijaisesti hillitä vaan hallita muutosta. Tarpeettomaksi jäänyt teollinen alue, jos se halutaan suojella tai museoida, repäistään joka tapauksessa irti luonnollisesta kehityskaarestaan" ¹⁵².

Tämä onkin nähdäkseni suuri ideologinen ongelma, kun lähdetään miettimään teollisten rakennusten ja laajemmin ympäristöjen uudelleenkäyttöä: suojelun kunnollinen onnistuminen edellyttää että alueella ja rakennuksilla yhä olisi "käyttöarvoa" ympäröivälle yhteisölle, tätä mielestäni tarkoittaisi nk. aktiivinen suojeleminen. Ongelmana on usein rakennussuojelun rajoittuminen pelkkään "julkisivujen pystyssäpitämiseen", kuten Härö ja Koskinenkin artikkelissaan huomauttavat. Kaavasuojelun tulisi heidänkin mukaansa toimiakseen liittyä teollisuusympäristön "*aktiiviseen ja harkittuun uudelleenkäyttöön*" ¹⁵³. Mutta viekö alueen poistuminen alkuperäisestä käyttökontekstistaan todella sen historiallisesta arvosta jotakin pois, vai tulisiko uusi käyttötarkoitus nähdä alueen historiallisen kaaren luonnollisena jatkumona?

Voitaisiinko tehdasmaisemien uudelleenkäytön muissa konteksteissa nähdä sillä tavoin tehtaan toiminnan jatkumisena, että tehdas luo omalla tavallaan yhä hyvinvointia ympäröivälle yhteisölleen? Tehtaiden myötä läheisten kaupunkien ja kylien elämä on radikaalisti muuttunut, hyvinvointi, elanto ja jopa ihmisten koulutustaso on aikonaan merkittävästi noussut tehtaiden saapuessa paikkakunnalle. Eikö tämän hyvinvoinnin tuomisen voisi ajatella olevan uudessakin käyttötarkoituksessa se säilyvä historiallinen jatkumo? Tehdasmaisemien uudelleenkäyttö esimerkiksi matkailullisessa käytössä voi olla merkittävä vetonaula, työpaikkojen luoja sekä paikallisen identiteetin vahvistaja vielä alkuperäisen käyttötarkoituksensa poistuttuakin. Tästä hyvänä esimerkkinä muun muassa Tampereen erinäiset teollisuusrakennukset uusine käyttöineen (matkailuelinkeinot, museot). Samoin hyvinvointia edistävänä toimintana voidaan nähdä myös teollisuusrakennusten valjastaminen esimerkiksi koulutuslaitosten käyttöön.

¹⁵² Härö & Koskinen 1999, 145

¹⁵³ Härö & Koskinen 1999, 145

Anna Sivula puhuu historiallisista teollisuusympäristöistä paikallisen identiteetin vahvistajina esimerkiksi teoksessa *Med industriarvet som inspirationskälla - Teollisuusperintö inspiraation lähteenä*. Kuten Porissa Sivulan mukaan, voidaan Nokiallakin mielestäni katsoa merkittävän osan kaupungin identiteetistä rakentuneen teollisen kulttuuriperinnön varaan. Sivulan mukaan puhutaan teollisuuden traditionalisoinnista, tarkoittaen prosessia, jossa "menneisyyden sisältö määritellään nykyhetken näkökulmasta palvelemaan nykyisen yhteisön tarpeita".¹⁵⁴ Tämä ajatus huomioon ottaen, on ihmeellistä että Nokialla teollista kulttuuriperintöä ei ole matkailullisessa mielessä vielä paremmin hyödynnetty.

Symbolimerkitykset korostuvat tehdasrakennusten uudelleenkäyttöä suunnitellessa. Symboliset arvot toimivat myös positiivisena katalyyttinä maisemien säilyttämisessä. Tunteet, muistot ja kokemukset rakentavat laajemmin ajateltuna koko kulttuuriperintömme. Toisaalta myös pelko näiden symboliarvoilla ladattujen paikkojen tuhoutumisesta ajaa eteenpäin halua löytää paikoille uusia käyttötarkoituksia. Teollisuuden muokkaama maisema on muuttunut uudella tavoin vetovoimaiseksi, kuten Sivulakin artikkelissaan toteaa.¹⁵⁵

Maths Isacson käsittelee teollisuusympäristöjen uudelleenkäytön mahdollisuuksia hieman konkreettisemmin artikkelissaan *The Reuse of Large-scale Industrial Areas*. Pohjoismaissa teollisuuskiinteistöjen uusien käyttötapojen etsimiseen pohjan muodosti 1970-luvun lama ja sitä seurannut teollisuuden rakennemuutos, jossa suuria teollisuuskomplekseja jäi kokonaan ilman käyttöä vanhojen teollisuustoimijoiden mennessä konkurssiin tai yhdistäessä toimintojaan, panostaessaan uudempiin ja modernimpiin teknologioihin ja rakennuksiin sekä osaltaan siirtäessä toimintojaan uusiin, kehittyviin tuotantomaihin (kuten Kiina, Intia). Tästä teollisuuden rakennemuutos on edelleen jatkunut, ja teollisuuskiinteistöjen uudelleenkäytön problematiikka on pysynyt jatkuvasti ajankohtaisena.¹⁵⁶

Ne seikat, miten tyhjilleen jäävien teollisuuskiinteistöjen käyttö on muodostunut, Isacson jakaa kahteen eri kategoriaan: menneisiin liittyviin tekijöihin ja nykyisyyteen sekä tulevaan liittyviin tekijöihin. Menneeseen liittyviksi tekijöiksi Isacson lukee esimerkiksi sen, miten tärkeä osa kyseinen teollisuusympäristö on ollut sitä ympäröivälle yhteisölle ja miten se on vaikuttanut yhteisön elinoloihin. Samoin työntekijöiden sitoutuneisuus paikkakunnalle ja heidän aktiivisuutensa ympäröivän yhteisön politiikassa ja työolojen kehittämisessä voidaan

154 Sivula 2014, 37

155 Sivula 2014, 38

156 Isacson 2011, 53-60

nähdä yhtenä tekijänä. Myös kyseessä olevan tehtaan peilautuminen kansalliseen (valtakunnalliseen) teollisuudenalan kehitykseen ja talouden kehitykseen on merkittävä tekijä tehdasympäristön säilymisessä ja tulevissa käytöissä. Nykyisyyteen ja tulevaan liittyvät tekijät ovat muun muassa alueen omistuspohja (yksityis- vai julkispuolen omistaja), alueen fyysiset ominaisuudet (kuten sijainti, saastuneisuus, rakenteiden kunto ja laatu), maankäytön tarpeet, alueeseen kietoutuvat symboliarvot (identiteetti-arvot) sekä lainsäädäntö ja kustannusten sen hetkinen paino (maa-alueiden puhdistuksen, rakennusten uudistamisen tai purkamisen suhteen).¹⁵⁷

4.2 Suojelu- ja säilyttämissuunnittelu

Asia, joka nykyistä paremmin tulisi mielestäni ottaa huomioon teollisuuslaitosten suurimittaisissa saneerausprojekteissa, on nimenomaan teollisen rakenteen parempi näkyviin jättäminen sisä- kuin ulkotiloissakin. Tämä vaatii syvällistä tietämystä kyseessä olevan teollisuudenalan tuotantotapojen ja prosessien sujumisesta. Suunnitelmaprosessissa tulisi aina konsultoida ko. teollisuudenalan historian tuntemusta omaavaa tahoa riittävän varhaisessa vaiheessa. Tuotantoprosessit vaikuttivat esimerkiksi rakennusten sijaintiin ja sijainnin suhteeseen toistensa kanssa, kulkureitteihin, rakennusten silhuettiin (ulkoiseen muotoon), ikkunoiden sijaintiin ja jakoon seinäpinta-aloissa, sisätilojen rytmiin ja muotoon ynnä muihin rakenteellisiin seikkoihin, joita voi olla hankala tunnistaa ilman tuotantoprosessien tuntemusta. Toisin sanoen voidaan puhua muodon ja merkityksen kohtaamisen ymmärtämisestä, kuten Benjamin Fagner teollisuuslaitosten uudelleenkäyttöä koskevassa artikkelissaan *Adaptive re-use* tiivistää¹⁵⁸.

Kirjassa *Industrial Heritage Re-Tooled* käydään läpi myös erityisen suojelu- ja säilyttämissuunnitelman laatimista historiallisen tehdasalueen uudiskäytön suunnittelun työkaluna (engl. *conservation plan*). Rakennettuun kulttuuriperintöön erikoistuneen arkkitehti Helen Lardnerin mukaan tällaisen suunnitelman tulisi varmistaa, että kohteen uudistamista koskien tehdään kestäviä päätöksiä, joilla saadaan säilytettyä paikan ennalta määritellyt arvot. Lardnerin mukaan hyvän suojelu- ja säilyttämissuunnitelman tulisi koostua kolmesta pääelementistä: kohteen kulttuuriperintöarvojen määrittelystä, näiden arvojen suojeluun tähtäävien toimenpiteiden kehittämisestä sekä kohteen tulevan ylläpidon ja hallinnoinnin

157 Isacson 2011, 58-59

158 Fagner 2012, 115

suunnittelusta.¹⁵⁹ Saneerauksen tilaajan kompromissihalukkuus tai (-valmius) nousee tässä avainasemaan, kyseessä on tulevan käytön sulauttaminen ja mukauttaminen teollisuusperinnön säilyttämiseen kohteessa.

Arvojen löytäminen kohteesta on tässä Lardnerin mukaan pohjana kaikelle toimenpidesuunnittelulle. Arvojen määrittelyssä tulee etenkin teollisissa kohteissa ottaa huomioon paikan historiallinen koskemattomuus tai eheys (engl. *integrity*), jolla Lardner nähdäkseni tarkoittaa sitä, miten alkuperäinen teollisuudenala ja sen prosessit (esim. tuotantokoneisto) ovat kohteessa säilyneet. Teollisuuden kohteissa toimijan ja koko tuotantosunnan tai -alan täysin vaihtuessa, voi kadota iso osa tilojen alkuperäisestä teollisuusperinnöstä. Isoksi kysymykseksi muodostuu silloin, miten paljon arvotetaan alkuperäisiä tuotantoprosesseja ja miten taas itse muutosprosessia kokonaisuudessaan.¹⁶⁰

Kohteesta löydettyjen arvojen suojeluun tähtäävät toimenpiteet tulisi aina suunnitella konsultoiden niin paikan omistajia ja ylläpitäjiä kuin paikkaa ympäröivää yhteisöä ja kulttuuriperinnön suojelua hallinnoivia tahojakin (Suomessa esimerkiksi maakuntamuseot, Museovirasto). Tässä yhteydessä Lardner korostaa näiden toimenpidesuunnitelmien erityistä tulevaan suuntautuvaa otetta: suunnitelmien tulee olla joustavia, muuntautumiskykyisiä ja toisaalta myös käytännönläheisiä, niiden tulee pystyä vastaamaan myös jokapäiväisiin ylläpitäjien ongelmiin ja toisaalta antaa riittävää tietoa viranomaisille esimerkiksi muutostöiden tekemistä koskevien pyyntöjen arvioimista varten.¹⁶¹

Lardnerin tarkoittamat toimenpidesuunnitelmat tässä yhteydessä ovat eräänlaisia hoito- ja ylläpitosuunnitelmia ja ne perustuvat nähdäkseni melko pitkälti Madridin dokumentin esittelemiin periaatteisiin (esittelen Madridin dokumentin tarkemmin kappaleessa 4.3.). Niiden tulee sisältää käytännönläheisesti ainakin ohjeistusta ylläpitoon (mitä ja kuinka paljon vaaditaan) sekä kuntoarvioita ja hoitosuunnitelmia (suositukset ja aikavälit). Toisaalta tarvitaan myös selkeät ohjeet käyttötarkoituksen muuttamiseen (millaisessa käytössä tuotantoprosessin osa voidaan säilyttää tai miksi se voidaan perustellusti muuttaa), ohjeet siihen, miten kohdetta voidaan käyttää ja ylläpitää nykyiset turvallisuusstandardit huomioonottaen (ja silti perintöarvot säilyttäen) ja ohjeet myös muiden välttämättömien laillisten ja yrityksen sisäisten toimintamallien huomioonottamiseen liittyen. Myös

¹⁵⁹ Lardner 2012, 129

¹⁶⁰ Lardner 2012, 131

¹⁶¹ Lardner 2012, 132

riskianalyysit ovat tärkeä osa toimenpidesuunnitelmaa. Varautuminen paikasta riippuen luonnontuhoihin tai ulkoisiin vaaroihin kuten vandalismiin tai varkauksiin tulee sisältyä suunnitelmiin ja ylipäätään erinäisten toimintaprotokollien luominen on hyvä tapa säilyttää paikan arvoja tulevaisuuteen.¹⁶²

Erytisesti tulevaan varautumista Lardnerin antamissa toimenpidesuunnitelman sisällöissä edustavat esimerkiksi tuleviin maankäytön muutoksiin varautuminen arvottamalla alueita tai osioita paikasta otollisemmaksi lisärakentamiselle. Vielä teollisuuden käytössä olevissa kohteissa tällainen arvotus on tärkeää, jotta maiseman muokkaukset eivät käy täysin suunnittelemattomiksi ja pelkästään tuotannon ylläpitämisen ja parantamisen lähtökohdista tehdyiksi. Tulevaan varautumiseen kuuluu myös paikan arvojen julkituominen ja niiden tulkinta tai aukikirjoittaminen niin paikan työyhteisölle kuin ulkopuolisillekin, toisin sanoen paikan arvo tulee tehdä näkyväksi toimenpidesuunnittelun yhteydessä.¹⁶³

Kolmas Lardnerin ajatuksien mukainen sisältö suojele- ja säilyttämissuunnitelmaan on siis kohteen tulevan ylläpidon ja hallinnoinnin suunnittelu. Tämä tarkoittaa käytännössä vastuuden määrittelyä (kuka organisaatiossa vastaa mistäkin osa-alueesta), yhteyshenkilöiden määrittelyä (organisaation sisällä ja ulkona, myös kulttuuriperinnön suojelusta vastaavat tahot) sekä resurssien määrittelyä (rahoitus ja vastuuhenkilöt). Samoin tässä yhteydessä on tärkeä luoda työjärjestys, jossa priorisoidaan säilyttämisen ja ylläpidon työt ajallisesti sekä myös luodaan ohjeistus näiden töiden dokumentointiin.¹⁶⁴ Lardnerin ajatusten mukaisesti luotu toimenpidesuunnitelma olisi mainio ja perusteellinen työkalu paikan kulttuuriperintöarvojen säilyttämiseen.

4.3 Madridin dokumentti ohjenuorana

Madridin dokumentti on vuonna 2011 luotu julistus, joka tähtää 1900-luvun rakennusperinnön säilyttämiseen ja suojeluun. Asiakirjan on tarkoitus ”*edistää hyviä ja hienovaraisia keinoja 1900-luvun merkittävän rakennusperinnön säilymisen turvaamiseksi*”¹⁶⁵. Lähtöoletuksena on ollut, että nimenomaan 1900-luvun rakennusperintö on pahemmin uhattuna ja sen suojelutoimet näin ollen ovat ajankohtaisia ja kiireellisiä. Madridin

¹⁶² Lardner 2012, 133-134

¹⁶³ Lardner 2012, 134

¹⁶⁴ Lardner 2012, 135

¹⁶⁵ Suomen Icomos 2019, 2

dokumentti on luotu ICOMOSin 1900-luvun arkkitehtuurin kansainvälinen tieteellisen komitean toimesta ja se hyväksyttiin ICOMOSin yleiskokouksessa vuonna 2014. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) on

*”maailmanlaajuinen hallituksista riippumaton asiantuntijoista koostuva järjestö, joka edistää historiallisten rakennusten ja alueiden, arkeologisten kohteiden ja kulttuurimaisemien tutkimusta ja suojelua”*¹⁶⁶

Madridin dokumentti keskittyy erityisesti rakennusperintöön kohdistuvien muutostoimenpiteiden ohjeistamiseen ja suuntaviivojen sekä suositusten antamiseen näihin toimiin. Dokumentin antamia ohjeita noudattamalla on helpompi hallita kohteen muutosta, ja tästä syystä esittelen tässä yhteydessä pääperiaatteet dokumentista poimittuna ja tiivistäen. Koko julistus suomennettuna on löydettävissä Suomen Icomoksen nettisivuilta¹⁶⁷.

Ensimmäiseksi julistuksessa kehoitetaan tunnistamaan ja määrittämään kohteen kulttuurinen merkitys. Toisin sanoen tämä kohta kehoittaa tekemään kohteen arvotustyötä. Arvojen tunnistamisessa tulee myös käyttää jo yleisesti hyväksytyjä kriteerejä ja vertailuperusteita (esimerkiksi tässä työssä käytetyt RKY-inventoinnin kriteerit). Julistus kiinnittää tässä kohdin erikseen huomiota sisätilojen rakenteeseen (kiinteä sisustus, kalusteet, taideteokset) sekä maisemarakenteeseen (ympäristön ja maiseman suhteet, kohteen rakennusajan ominaiset suunnittelumallit). Tässä kohdin kehoitetaan myös teettämään kohteesta erilaisia inventointeja sekä näiden pohjalta myös vertailevaa tutkimusta, jotta kohteen merkityksen arviointi helpottuisi.

Toiseksi dokumentissa korostetaan asianmukaisten suojelukeinojen käyttöä, muutostöiden tulisi aina pohjautua riittävään tutkimukseen, inventointiin ja dokumentointiin (ks. kohta 1). Kohteen eheydestä tulisi aina huolehtia, ja tämä edellyttää aina kohteen merkityksen ymmärtämistä (arvotustyö ja vertaileva tutkimus pohjana). Tilojen olennaiset osat tulee olla huolella inventoitu ja myös kattavasti ilmaistu inventoinnissa. Tässä yhteydessä on otettava huomioon myös se, että rakennuksien luonteeseen kuuluu muutos, ja ajallisesti myöhemmätkin kerrostumat tiloissa voivat olla kulttuurisesti merkittäviä. Kohteen eheyden (autenttisuuden) säilyttäminen vaatii kulttuurisen merkityksen ymmärtämistä ja ilman tätä ei voida tehdä päätöksiä myöskään kohteen hoidosta asianmukaisesti. Suojeluohjelmien ja -suunnitelmien tulee ottaa huomioon myös muutosten tarve, tätä varten suunnitelmien tulee

166 Suomen Icomos 2019, 1

167 Suomen Icomos 2019

olla kohdekohtaisia myös pienemmässä, spesifimmässä mittakaavassa (kohteen sisäiset suunnitelmat).

Toisessa kohdassa kiinnitetään huomiota myös siihen, että kohteen muutosprosessin asianmukaisen ohjaamisen saavuttamiseksi tulee määritellä myös muutoksen reunaehdot. Kohteessa tulee siis olla olemassa selkeät toimintaperiaatteet, joiden avulla kyetään säilyttämään kaikki kohteen merkittävät piirteet sekä valitsemaan sopivat restaurointi- ja korjausperiaatteet. Tässä yhteydessä tulee ottaa erityisesti huomioon kohteelle ominaiset arkkitehtoniset rakennustekniikat. Poikkitieteellisen asiantuntemuksen vaatimus korostuu tässä kohdin ja kohteen rakennusperinnön tekniset ratkaisut tulisikin siis myös ottaa haltuun. Kaikkien toimenpiteiden tulisi aina olla suunnitelmallista, niin ylläpidossa kuin hoidossakin. Tämä tarkoittaa myös hoidon, suojelun ja vaalimisen vastuuhenkilöiden tunnistamista, siis osallisten määrittämistä. Dokumentissa muistutetaan myös, että muutostyöt tulee aina dokumentoida.

Erytystä huomiota tulisi kiinnittää 1900-luvun rakennustekniikoihin ja -materiaaleihin, sillä ne voivat erota merkittävästi aiemmin käytössä olleista. Etenkin 1900-luvun jälkipuoliskolla oli käytössä monia kokeellisiakin materiaaleja ja rakenneratkaisuja, myös hoitotöiden laiminlyönti on voinut olla pitkäkestoista. Toisaalta dokumentissa huomautetaan, että tämän aikakauden materiaalien elinkaarikin saattaa olla merkittävästi lyhyempi kuin aiemmillä materiaaleilla, joten se aiheuttaa korjaus- ja ylläpitotöihin joskus erityisiä haasteita. Rakennetta rikkomattomia näytteidenottotapoja tulisi aina suosia tällaisissa kohteissa. Nykyisten rakennusmääräysten määrittämät muutostyöt kohteessa voivat myös aiheuttaa haasteita, joten jos purkutöihin on pakollista ryhtyä, tulee olemassaolevat materiaalit ja rakenteet dokumentoida hyvin tarkasti.

Iso osa julistuksesta keskittyy antamaan suuntaviivoja kohteen muutoksen hallintaan. Kohteen muutoksen hallinta on julistuksen mukaan avain sen kulttuurisen merkityksen säilyttämiseen. Hallitsemattomat muutokset voivat vähentää kohteen kulttuurisia arvoja merkittävästi joten niiden minimoimiseen tulisi tähdätä. Muutokset tulisi toteuttaa hienovaraisesti, eli tehdä aina vain välttämättömin ja kajota pysyviin rakenteisiin mahdollisimman vähän. Korjattavien rakenteiden arvo ja suhde kokonaisuuteen tulee ennen muutostöitä aina selvittää.

Muutostöiden yhteydessä tulee valita aina keinot, jotka kunnioittavat kohteen arvoa ja ovat sopusoinnussa ”*kohteen mittakaavan, sijainnin, sommitelman, suhdemaailman,*

rakennerratkaisun, materiaalien, pintojen ja värien kanssa”¹⁶⁸. Uudisosat tulisi aina suunnitella siten, että ne ottavat huomioon kohteen ominaisluonteen, mutta eivät kuitenkaan ole pelkkää alkuperäisen ilmeen jäljittelyä. Tämä osaltaan korostaa dokumentissa suositeltua hienovaraista otetta uudistustöissä. Ajallinen kerroksellisuus kohteessa saa jäädä näkyviin, kohteen ikä ja muutos tulee jättää näkyviin kaikissa muutos- ja korjaustöissä. Näin säilytetään kohteen historiallinen todistusvoima ja autenttisuus.

Madridin dokumentin toiseksi viimeisessä osassa keskitytään lyhyesti kestäväen kehityksen periaatteiden noudattamiseen kohteessa, koska paineet etenkin energiatehokkuuden parantamiseen lisääntyvät jatkuvasti. Tähän tähtäävät toimenpiteet eivät kuitenkaan saisi tärvellä kohteen kulttuurisia arvoja. Vaikka kohteessa tuleekin pyrkiä energian säästämiseen kestäväen kehityksen periaatteiden mukaisesti, tulee kohteessa käydä tarkkaa vuoropuhelua näiden ja kulttuuriarvon suojeluun tähtäävien periaatteiden kesken. Energiaratkaisujen täytyy joka tapauksessa tähdätä turvaamaan kohteen kehitys ja käyttö tulevaisuudessakin.

Viimeiseksi dokumentti vielä kehottaa kohdetta ylläpitävien tahojen tekemään tunnetuksi 1900-luvun rakennusperintöä ja näin turvaamaan oman olemassaolonsa oikeutusta. Suojelukeinoihin kuitenkin kuuluu aina olennaisesti kohteesta tiedottaminen ja julkaisutoiminta. Ylläpitävien tai omistavien tahojen kannattaisi edistää kohdetta koskevaa tutkimusta ja myös julkaista kohdetta koskevia suunnitelmia ja tutkimuksia. Kulttuurinen arvo kannattaa tehdä näkyväksi jotta ympäröivät yhteisöt saadaan mukaan kohteen suojelutoimiin ja toimintaan halutussa mittakaavassa. Yleisesti julistuksen viimeisessä osassa toivotaan myös 1900-luvun rakennusperinnön opetuksen lisäämistä koulutuksellisiin opetusohjelmiin.¹⁶⁹

4.4 Muutama ajatus tulevaan

Maths Isacson esittelee artikkelissaan *The Reuse of Large-scale Industrial Areas* (Isacson 2011) yhdeksän erilaista mahdollisuutta tyhjenevien teollisuuskiinteistöjen jatkokäyttöön: teollisen toiminnan jatkuminen toisen yrityksen toimesta, teollisuushotellitoiminta, kulttuuripalvelu- tai palvelukeskustoiminta, asuntotuotanto, hotelli- tai ravintolatoiminta, yliopistojen tai muiden koulutuslaitosten toimipisteiden luominen, näyttely- tai

168 Suomen Icomos 2019, 6

169 Suomen Icomos 2019

musiikkitapahtumatilojen tai ostoskeskuskuksien rakentaminen, niin kutsutuksi ”hylätyksi paikaksi” jääminen sekä lopulta myös purkaminen vaihtoehtona.¹⁷⁰

Isacsonin ajatuksia mukaillen myös Tehdassaaren tilanteeseen vaikuttavat niin menneeseen kuin nykyhetkeen ja tulevaan liittyvät faktorit¹⁷¹. Päälimmäisinä näistä syistä tulevaa käyttöä määrittävät lähinnä kaikessa huomioonotettava paikan valtakunnallisesti arvokas kulttuurihistoria (menneeseen liittyvä tekijä) ja tätä kautta paikan suojelustatus (RKY) sekä paikan nykyinen omistajapohja (nykyisyyteen ja tulevaan liittyvä tekijä).

Yksi toimiva konsepti osalle Tehdassaaren tyhjenevistä tiloista voisi olla erityinen teolliseen historiaan keskittyvä museo. Erik Rosenlew pohtii artikkelissaan *Perintö, jonka saimme*, mitä muuta museot voisivat tarjota suurelle yleisölle kulttuuriperinnön säilyttämisen lisäksi. Pidän Rosenlewin ajatuksesta, että teollisuusmuseon ollessa kyseessä, voitaisiin esiin nostaa myös oivallusten ja ideoiden historiaa. Kuten Rosenlew toteaa, kuuluu teollisen toiminnan luonteeseen erottamattomasti jatkuvat uudet ajatukset, oivallukset ja ideat - jotka ovat itseasiassa aina olleet teollisen toiminnan kantava voima, sen perusedellytys. Yrityksen on oltava kannattava, ja kannattava ollakseen on sen kyettävä luomaan jatkuvasti uusia innovaatioita ja oivalluksia.¹⁷²

Tämän asian esiin nostaminen voisi olla se uudennainen ajatusmalli, jolla mahdollinen teollisuusmuseo Tehdassaareissa voisi erottua muista museokentän toimijoista. Uusien (teollisten) innovaatioiden ja kehityksen kautta hahmottuu myös koko yhteiskunnan muutos selvemmin, niiden kautta voidaan helpommin käsitellä esimerkiksi koko kaupungistumista, ihmisten lisääntyntä vapautta, liikkuvuutta ja kaupan kehittymistä, jolla oli ihmisten arkeen valtava merkitys¹⁷³. Kiinnostavimmat esimerkit käsiteltävistä ideoista voisivat olla helposti löydettävissä tehdashistoriikeista, joita on tehty ansiokkaasti myös Tehdassaaren toimijoista.

Lauri Putkonen käsittelee artikkelissaan tehdasrakennusten uusia käyttäjiä ja erilaisia käyttötapoja kirjassa *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Putkosen mukaan teollisuusrakennusten ominaisuuksiin on aina kuulunut muutos: mukautuminen tuotannon muutoksiin ja koko teollisuuden rakennemuutoksiin. Suomesta löytyy useita hyviä

170 Isacson 2011, 57

171 Isacson 2011, 58

172 Rosenlew 2014, 53

173 Rosenlew 2014, 54

esimerkkejä joissa tehdasrakennuksia on muunneltu palvelemaan uusia käyttötarkoituksia, näistä rakennuksista voidaan uudistamalla saada myös arkkitehtonisesti korkealuokkaisia sekä täysin uudenlaisia työympäristöjä uusille toimijoille, kuten Putkonen toteaa.¹⁷⁴

Hyviä esimerkkejä ja inspiraatiota voitaisiin hakea vaikkapa Turun Aurajoen varrelta, entisen köysitehtaan ja telakkahallien alueelta, joihin on remontoitu muun muassa Taideakatemia ja konservatorion tiloja. Putkosen mukaan nämä kohteet on onnistuttu saneeraamaan uuteen käyttötarkoitukseensa hyvällä, säästävällä otteella, jossa laadukkaalla suunnittelulla on kyetty luomaan uusille toimijoille lisäarvoa ja alue on muuttunut turkulaisille suljetusta ympäristöstä avoimeksi.¹⁷⁵

Nokialta puuttuu kaupungin identiteettiä määrittävän teollisuudenalan historiaa (ja nykyisyyttä) esittelevä, laajamittainen museo. Tällä hetkellä teollisen perinteen esittely rajoittuu kirjastotalo Virran suppeaan vitriininäyttelyyn (vuoden 2021 tilanne). Kuten Hanna Jaakola Pro gradu-työssään hyvin toteaa, "*maisema on muistin paikkojen kiinnittymisen kohde ja museon tehtävä on tehdä näistä paikoista näkyviä*"¹⁷⁶. Tehdassaaren kiinteistöt kantavat ja ylläpitävät niin vahvasti paikkakunnan identiteettiä, että sijoituspaikkana se olisi mitä parhain tällaiselle museolle. Maisema itsessään on jatkuvasti muuttuva elementti, mutta maisemaan kytkeytyvistä rakennuksista tulisi viimeistään nyt saada luotua paikallisyhteisön historian pysyvään säilytykseen ja esilletuomiseen soveltuva tila.

Toiveissani olisi myös, että koko Tehdassaaren ympäristölle tehtäisiin kattava maiseman hoitosuunnitelma ja vähintään itse saareen myös tarkempi maisemasuunnitelma. Tämä olisi alueella ehdottomasti tarpeen: jo nyt saari on rannoiltaan peittynyt hallitsemattomaan, spontaanisti paikalleen kylväytyneeseen, ylikasvaneeseen puustoon ja ympäristön yleinen hoitamattomuus leimaa aluetta voimakkaasti. Sisääntulo saareen Souranderintien varrella on sotkuinen ja hankalasti hahmotettava. Liittymä alas saareen olisi hyvä saada lähemmäksi Emäkoskentien risteystä ja opastukset kannattaisi uusia samalla. Rinne alas saareen on jalankulkijoille vaarallisen jyrkkä ja erillistä kevyenliikenteen väylää ei ole. Mahdollisesti tulevan kevyenliikenteenväylän yhteyteen tulisi saada kaide helpottamaan kulkua alas saarta kohden, tai vaihtoehtoisesti toteuttaa rinteeseen portaat jyrkimmille osuuksille. Valkoisen

174 Putkonen 2001, 128

175 Putkonen 2001, 129

176 Jaakola 2016, 86

harjun rinteestä olisi hyvä aukaista näkymä alas saareen ja alueelle voisi tehdä erillisen maisemointisuunnitelman istuskelu- ja näköalapaikkoineen.

Vaikka Pro Agrian ja Maa- ja kotitalousnaisten toimittamassa julkaisussa *MAISEMA - opas arvokkaiden maisema-alueiden maankäytön suunnitteluun*¹⁷⁷ käsitelläänkin vain valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita (jotka Suomessa käsittävät maaseutumaisemia, eivätkä pidä sisällään teollisen maiseman alueita), voidaan oppaasta poimia hyviä, napakoita ja lyhyesti ilmaistuja periaatteita, jotka mielessä pitämällä saadaan säilytettyä myös arvokasta teollisuusympäristöä. Poimin tähän listaukseen parhaiten myös teollisiin maisemiin sopivat teesit, jotka oppaassa on esitelty:

- Tiedostetaan maiseman jatkuva muuttuminen ja kehittyminen*
- Kehitetään aluetta elinvoimaisena ja viihtyisänä elinympäristönä*
- Lisätään asiantuntijoiden ammattitaitoa suunnitella maankäyttöä arvokkailla maisema-alueilla*
- Suunnitellaan uusi rakentaminen ja infra aluetta kunnioittaen*
- Pidetään tieverkosto kunnossa*
- Panostetaan alueen arvojen nostoon tiedotuksen ja yhteistyön avulla*
- Selvitetään maisemien erityispiirteitä ja historiaa sekä tiedotetaan niistä*
- Nostetaan alueellista imagoa ja vaalitaan identiteettiä*
- Luodaan maisemasta palveluja*
- Kannustetaan ja motivoidaan maisemanhoitoon*
- Kehitetään rakennusten uusiokäyttöä*
- Haetaan uusia toimintatapoja, annetaan tilaa yhteisöllisyydelle ja monikulttuurisuudelle.*¹⁷⁸

177 Koski 2016

178 Koski 2016, 12

5 Lopuksi

Teollisen maiseman tutkiminen on haasteellista. Kuten todettua, teollisten maisemien suojeluun on herätty verrattain myöhään, ja niiden luonne valmistusprosessien armoilla luotuina kokonaisuuksina aiheuttaa alueiden suojelulle ja kehittämiselle melkoisia haasteita. Tutkimuksellisen haasteen tekee myös historiallisen tarkastelun perinteinen keskittyminen pelkkään rakennuskulttuuriin, eikä kokonaisuun maisemakokonaisuuksiin. Onneksi arvostus näitä erikoislaatuista maisemakokonaisuuksiakin kohtaan on nousussa ja niiden kytkeytyminen isommassa skaalassa kokonaisten yhdyskuntien muodostumiseen ja kehitykseen on ymmärretty. Samoin tällaisten maisemien ja kokonaisten kulttuuriympäristöjen muodostumisessa nähdään nyt yhteys yhteiskunnallisen historiamme kehityskaareen. Maisema kyllä puhuu, jos sitä osaa kuunnella.

Arvojen löytäminen RKY-inventoinnin antamien suuntaviivojen jäljiltä kohteesta ei ollut vaikeaa, perusteellisen kohteeseen tutustumisen jäljiltä. Arvojen aukikirjoituksessa perustelut oli helppo tuoda esiin paikkakunnan kaupunkikuvan kehityksen, sosiaali- ja kulttuurihistorian sekä teollisuuden kehityksen kautta. Painotus arvojen aukikirjoittamisessa suuntautuikin tässä kohteessa nimenomaan sosiaalishistoriallisiin ja paikkakunnan identiteettiä rakentaviin arvoihin. Osallistavuus toiminnassa tällaisella vahvoja identiteetti-arvoja kantavalla kohteella on avain siihen, että alueen tuleva käyttö on jatkossa kestäväällä pohjalla. Paikallinen yhteisö on kaupungin historiallisessa avainkohteessa toimimiselle tärkeä voimavara.

RKY-inventoinnin antamien arvoalueiden painotuksissa itselleni hieman hankaluuksia aiheutti säilyneisyyden käsite. Miten arvioidaan säilyneisyyttä teollisuuskohteessa, jonka perusluonteeseen kuuluu jatkuva muutos? Millä kriteereillä säilyneisyys voidaan tällaisessa kohteessa arvioida ja miksi se ylipäätään olisi painotettu tärkeemmäksi arvoalueeksi tällaisessa kohteessa (RKY-kriteerien mukaan)? Onko painotuksen taustalla kenties perinteisemmän, agraarin rakennetun kulttuuriympäristön arvotuksen perinne? Säilyneisyyttä en tästä kokemastani dilemmasta johtuen tuonut erityisesti esiin. Alueen rakennuskanta on ajallisesti hyvin kerroksellista ja vanhimmista puurakenteisista kerrostumista ei ole jäljellä mitään. Ehkä säilyneisyyden käsitteen kautta voidaan kuitenkin tuoda esiin sitä, että tulevaisuudessa on tärkeää jättää näkyviin tämä rakenteiden ajallinen kerrostuneisuus.

Tällaisessa tutkimuksessa ongelmana voidaan jo mainitusti nähdä se, että tutkijan omat arvolataukset ja toiveet kohteen kehitykselle vaikuttavat kohteen arvotusprosessiin.

Tehdassaaren tapauksessa tutkijana olen tutkimusprosessin ajan pysytellyt tietoisesti ulkona kohteessa vaikuttavista yhteisöistä, ja ainakin *pyrkinyt* neutraaliin tarkastelijan rooliin. Mutta kuten tämänkin tutkimuksen kriittisissä tarkasteluissa on jo mainittu, täysin objektiivisen tarkastelun vaatimus on lähes aina mahdoton toteuttaa. Maisemantutkijalle usein luonnostaan tuleva ”suojelullinen” ennakkoasenne vaikuttaa tässä tutkijan tekemien arvoanalyysien taustalla. Toisaalta arvotusosion oleellinen lähtöasetelma tässä työssä on ollut se, että varsinainen arvotustyö on periaatteessa jo tehty Museoviraston RKY-inventoinnin pohjalta, ja koska nämä annetut kriteerit kuitenkin ovat olleet olemassa, on tässä tutkijan rooliksi jäänyt enemmänkin näiden ennalta-annettujen arvojen *etsiminen, löytäminen ja aukikirjoittaminen* (kuin itse arvoasetelmien luominen). Kritiikkiä näiden ennalta-annettujen arvojen löytämistä ja painotusta sekä syy-seuraussuhteiden esittelyä kohtaan toki voi (ja on varmasti aiheellistakin) esittää.

RKY-status tuo joka tapauksessa mukanaan paljon vaatimuksia Tehdassaaren alueen kaikkeen toimintaan ja sen kehittämiseen: suojelustatus tulee ottaa huomioon kaikessa alueen kehittämisessä. Yleiset arvoalueet on kerrottu kattavasti RKY-inventoinnin yhteydessä, mutta kohdekohtaisia tietoja ei ole ollut kuin suppeasti saatavilla ja taustalla tehty arvotustyö on jäänyt pimentoon. Kun koko Tehdassaaren alueen käyttö on nyt suuressa murroksessa, tulisi toiminnan kehittämisen suuntaviivojen luomisen pohjalla olla tällaistaikin monipuolista tutkimusta alueen toimivan ja kestäväen suojelun takaamiseksi. Tämän työn tarkoitus onkin ollut nimenomaan tukea kohteen kulttuurihistoriallisten ja maisemallisten arvojen suojelua alueen tulevissa muutoksissa. Samoin tarkoituksena on ollut antaa työkaluja näiden arvojen huomioon ottamiseen alueen kehitystyössä.

Tehdassaari kantaa niin suuria paikkakunnan ja teollisuuden kehitykseen kietoutuvia arvolatauksia, että tulevassa käytössä ei saa vältellä näiden arvojen säilyttämiseen tähtäävien toimintatapojen käyttöönottoa. Ennen kuin näitä paikan arvoja voidaan onnistuneesti esiintuoda, säilyttää ja kehittää tulevassa toiminnassa, tulee niiden taustalla vaikuttavat sidokset yhteiskuntaan ja sen historiallisiin kehityskulkuihin selvittää kunnolla. Tämän tutkimuksen päämääränä oli tehdä juuri tätä selvitystyötä ja sitä kautta antaa kohteen uusille käyttäjille tapoja ja ideoita, miten ottaa nämä arvot huomioon kohteen kehitysalueilla. Kuten Johanna Forsius-Nummela toteaa kirjassa *Maiseman arvo[s]tus*, jokaisella maisemalla on vain yksi menneisyys, mutta monta mahdollista tulevaisuutta ¹⁷⁹.

179 Forsius-Nummela 1997, 39

6 Lähteet

Julkaisut

Ahola, Teija 2010: *Nokian osayleiskaavan kulttuuriympäristöselvitys. Keskustan osayleiskaava*. Nokia: Nokian kaupunki.

Airaksinen, Jenni, Haveri, Arto, Jäntti, Anni 2017: *Osallistuminen julkishallinnon legitimeettikysymyksenä*. Teoksessa: *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä*. Toim. Pia Bäcklund, Jouni Häkli, Harry Schulman 2017. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Bonsdorff, von, Pauline 1997: *Maiseman esteettinen tulkinta ja arvottaminen*. Teoksessa: *Maiseman arvo[s]tus*. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportteja n:o 1. Toim. Maunu Häyrynen, Olli Immonen 1997. Lahti: Lahden kansainvälinen soveltavan estetiikan instituutti.

Bäcklund, Pia, Häkli, Jouni, Schulman, Harry (toim.) 2017: *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Bäcklund, Pia, Kanninen, Vesa 2017: *Kansalaisosallistumisen institutionaaliset rajat?* Teoksessa: *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä*. Toim. Pia Bäcklund, Jouni Häkli, Harry Schulman 2017. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Douet, James 2012: *Introduction* (s.1-4). Teoksessa: *Industrial Heritage Re-Tooled : The TICCIIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. Toim. James Douet 2012. Lancaster: Carnegie Publishing, TICCIIH.

Forsius-Nummela, Johanna 1996: *Kommenttipuheenvuoro Pauline Von Bonsdorffin esitelmään*. Teoksessa: *Maiseman arvo[s]tus*. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportteja n:o 1. Toim. Maunu Häyrynen, Olli Immonen 1997. Lahti: Lahden kansainvälinen soveltavan estetiikan instituutti.

Fragner, Benjamin 2012: *Adaptive re-use* (s.110-117). Teoksessa: *Industrial Heritage Re-Tooled : The TICCIIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. Toim. James Douet 2012. Lancaster: Carnegie Publishing, TICCIIH.

Grahn, Maarit 2009: *Noormarkun ruukki. Menneisyyden jäljistä kulttuuriperinnöksi. Kulttuurituotanto*. Kehykset, käytäntö ja prosessit. Tietolipas 230. Helsinki: SKS.

Grahn, Maarit 2017: *Teollinen kulttuuriperintö jälkiteollisen ajan resurssina*. Teoksessa: *Satakunnan teollinen kulttuuriperintö*. Toim. Suvi Heikkilä 2017. Harjavalta: Satakunnan Historiallinen Seura.

Harjula, Minna 2003: *Tehdaskaupungin takapihat*. Ympäristö ja terveys Tampereella 1880-1939. Tampereen historiallisen seuran ulkaisuja XVII. Tampere: Tampereen historiallinen seura, Tampereen yliopiston historiatieteen laitos.

Heiskanen, Jari. Luoto, Kirsi 2016. *Nokia Sahanranta. Peltoja, puistoja ja teollisuutta Nokian kartanon maisemassa - arkeologian, rakennetun ympäristön ja maisemahistorian selvitys*.

Nokian kaupunki. Saatavilla myös:

[kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?](http://kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=127458&tyyppi=pdf&kansio_id=536)

[id=127458&tyyppi=pdf&kansio_id=536](http://kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=127458&tyyppi=pdf&kansio_id=536) (haettu 1.11.2021)

Härö, Erkki, Koskinen, Helinä 1999: *Tehdassalista teolliseen maisemaan*. Teosessa: *Muistomerkki, rakennetun historian ulottuvuuksia*. Toim. Marja Terttu Knapas 1999. Helsinki: Museovirasto, rakennushistorian osasto.

Isacson, Maths 2011: *The Reuse of Large-scale Industrial Areas*. Teoksessa: *Reusing the Industrial Past by the Tammerkoski Rapids*. Discussions on the value of industrial heritage. Toim. Miia Hinnerichsen. Tampere: Tampereen kaupunki, Pirkanmaan maakuntamuseo.

Jaakola, Hanna 2016: *Eletty, suojeltu ja museoitu. Makkarakosken jaettu maisema*. Pro gradu-tutkielma, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma, Humanistinen tiedekunta. Turun yliopisto.

Kaakinen, Inka, Pyry, Noora, Willman, Krista 2017: *Asuminen on osallistumista: Kodin laajentuminen kaupunkitilaan puutarhahankkeissa*. Teoksessa: *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä*. Toim. Pia Bäcklund, Jouni Häkli, Harry Schulman 2017. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Karjalainen, Pauli Tapani 1997: *3 näkökulmaa maisemaan*. Teoksessa: *Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportteja n:o 1*. Toim. Maunu Häyrynen, Olli Immonen 1997. Lahti: Lahden kansainvälinen soveltavan estetiikan instituutti.

Karjalainen, Pauli Tapani 1999: *Matkalla maiseman merkityksiin*. Teoksessa: *Maantieteen maisemia. Johdatusta kulttuurimaantieteelliseen maisemantutkimukseen*. Toim. Pauli Tapani Karjalainen, Petri Raivo. Opetusmoniste no.27. Oulu: Oulun yliopisto, Maantieteen laitos.

Kauppi, Petja, Latvala, Pauliina, Matikka, Hannu, Salmela, Ulla (toim.) 2014: *Kohti kestäväää kulttuuriperintötyötä*. Taustaselvitys Faron yleissopimuksen voimaansaattamiseksi Suomessa. Helsinki: Museovirasto.

Saatavilla myös: docplayer.fi/2688012-Kohti-kestavaa-kulttuuriperintotyota-taustaselvitys-faron-yleissopimuksen-voimaansaattamiseksi-suomessa.html (haettu 3.12.2021)

Koivuniemi, Jussi 2000: *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870-1939*. Bibliotheca historica 64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koski, Katriina 2016 (toim.): *MAISEMA - opas arvokkaiden maisema-alueiden maankäytön suunnitteluun*. Hämeenlinna: Pro Agria Etelä-Suomi ry, Etelä-Suomen maa- ja kotitalousnaiset.

Koskimies, Tuula 2009: *Patruunan puutarha ja työmiehen kessupenkki*. Helsinki: Kustannus Oy Arkki.

Koskinen, Helinä 2001: *Teollisuus luo kulttuuriympäristöjä*. Teoksessa *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Toim. Irma Lounatvuori, Lauri Putkonen 2001. Hämeenlinna Museovirasto.

Kuusimäki, Aino 2017: *Moderaattorit ja verkosto-osallisuus yhdyskuntasuunnittelussa*. Teoksessa: *Kansalaiset kaupunkia kehittämässä*. Toim. Pia Bäcklund, Jouni Häkli, Harry Schulman 2017. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Lardner, Helen 2012: *Conservation plans*. Teoksessa: *Industrial Heritage Re-Tooled : The TICCIIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. Toim. James Douet 2012. Lancaster: Carnegie Publishing, TICCIIH.

Luoto, Kirsi, Jussila, Timo 2012: *Nokian keskustan osayleiskaava-alueen teollisuusarkeologinen muinaisjäännösinventointi*. Mikroliitti Oy. Nokia: Nokian kaupunki. Saatavilla myös: mikroliitti.pp.fi/1-julkisetraportit/Nokia/Nokia_kestavaa_kulttuuriperintotyota-taustaselvitys-faron-yleissopimuksen-voimaansaattamiseksi-suomessa.html (haettu 16.12.2018)

Peltonen, Karim 2002: *RKY 2000, Evaluation on Built Cultural Heritage*. Teoksessa: *Evaluating cultural heritage and landscapes*. Seminar in Tallinn May 7th and 8th 2001. TemaNord 2002:530. Toim. Antti Karvonen 2002. Kööpenhamina: Nordic council of ministers. Saatavilla myös: books.google.fi/.

Putkonen, Lauri 2001: *Tehdasrakennusten uudet käyttäjät*. Teoksessa: *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Toim. Irma Lounatvuori, Lauri Putkonen 2001. Hämeenlinna: Museovirasto.

Rantanen, Keijo (käsikirj.) 2020: Kertomus Nokiasta-näyttelyn tekstit. Nokian kirjasto- ja kulttuuritalo Virta. (haettu 15.11.2021).

Rosenlew, Erik 2014: *Perintö, jonka saimme*. Teoksessa: *Teollisuusperintö inspiraation lähteenä*. Satakunnan museon julkaisuja 21/2014. Toim. Anu Tuominen 2014. Pori: Satakunnan museo.

Sassi, Sinikka 2002: *Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus*. Teoksessa: *Osalliset ja osajat*. Toim. Pia Bäcklund, Jouni Häcklund, Harry Schulman 2002. Helsinki: Gaudeamus Kirja, Oy Yliopistokustannus University Press Finland.

Shusterman, Richard 1997: *Taide, elämä ja estetiikka*. Tampere: Oy Yliopistokustannus.

Sivula, Anna 2010: *Menetetyn järven jäljillä. Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia*. Teoksessa: *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Historia mirabilis 6. Toim. Pertti Grönholm, Anna Sivula 2010. Jyväskylä: Turun Historiallinen Yhdistys.

Sivula, Anna 2014: *Tehtaasta kulttuuriperinnöksi, teollisuusyhteisöstä informaatioyhteiskuntaan - Porin Puuvillan tapaus*. Teoksessa: *Teollisuusperintö inspiraation lähteenä*. Satakunnan museon julkaisuja 21/2014. Toim. Anu Tuominen 2014. Pori: Satakunnan museo.

Sivula, Anna 2017: *Mitä teollinen kulttuuriperintö on?* Teoksessa: *Satakunnan teollinen kulttuuriperintö*. Toim. Suvi Heikkilä 2017. Harjavalta: Satakunnan Historiallinen Seura.

Stuart, Iain 2012: *Identifying industrial landscapes*. Teoksessa: *Industrial Heritage Re-Tooled : The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. Toim. James Douet 2012. Lancaster: Carnegie Publishing, TICCIH.

Syrjäläinen, Eija, Ahonen, Sirkka, Saari, Seppo, Syrjälä, Leena 1994: *Laadullisen tutkimuksen työtapoja*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.

Särkkä, Johanna 1997: *Maaseudun rakennetun ympäristön esteettisyyden arvottaminen videon avulla*. Teoksessa: *Maiseman arvo[s]tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan*

instituutin raportteja n:o 1. Toim. Maunu Häyrynen, Olli Immonen 1997. Lahti: Lahden kansainvälinen soveltavan estetiikan instituutti.

Teivas, Eija, Tulonen, Annu 2001: Nokian kulttuuriympäristöohjelma. Alueelliset ympäristöjulkaisut 225. Tampere: Pirkanmaan ympäristökeskus.

Toivola, Olavi 2005: *Puusta pehmopaperiin. Nokian Paperin historia 1865-2005*. Jyväskylä: Georgia Pacific Nordic.

Tolonen, Miina 2018: *Arvottaminen rakennusperinnön hoidossa*. Diplomityö, Teknillinen tiedekunta, arkkitehtuurin yksikkö. Oulu: Oulun yliopisto.

Tuominen, Laura 2001: *Arvot ja arvottaminen*. Teoksessa: *Rakennusperintömme: Kulttuuriympäristön lukukirja*. Toim. Irma Lounatvuori, Lauri Putkonen 2001. Hämeenlinna: Museovirasto.

Vilppo, Marja-Liisa 1983: *Nokian työväenasutus 1868-1939*. Turku. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 9.

Sanomalehdet

Rantanen, Keijo 2018: *Tiesitkö, että nyt purettavalla Emäkosken sillalla oli edeltäjä - Aikalaiset kuvasivat vanhaa siltaa ”muhkeaksi ja ehkä kauneimmaksi maantiesillaksi koko maassamme”*. Nokian Uutiset 27.8.2018.

nokianuutiset.fi/elamanmeno/art-2000006821534.html (haettu 16.12.2021)

Salonen, Annastiina 2018: *Tehdassaaren purku-uhan alla oleva silta oli aikanaan tärkeä yhteys Nokianvirran rannalta toiselle – pikkupässikin puksutti siitä yli*. Nokian Uutiset 23.1.2018.

nokianuutiset.fi/uutiset/art-2000006853147.html (haettu 12.12.2018)

Talka, Eira 2017: *Nuorten suosimalla oleskelualueella vaaranpaikkoja: Kenelle kuuluu Emäkosken vanha hakekuljetin?* Puheenvuoro Nokian Uutisissa 27.10.2017.

nokianuutiset.fi/puheenvuoro/art-2000006831730.html (haettu 16.12.2021)

Verkkosivut

Cireco n.d.: Yritysesittely.

cireco.fi/fi/yritys/ (haettu 15.12.2021)

Hirviniemi, Helena 2013: *Arvottaminen osana kulttuuriperinnön hoitoa ja suojelua.*

Teoksessa: *Korjausrakentamisen seminaari I, luentomateriaalit 2013.* Oulun rakennusvalvonta.

docplayer.fi/38144769-Arvottaminen-osana-kulttuuriperinnon-hoitoa-ja-suojelua.html (haettu 12.12.2021)

Kreate n.d.: Projektit, Emäkosken silta.

kreate.fi/project/nayttava-emakosken-silta-rakennetaan-uudelleen/ (haettu 15.12.2021)

Museovirasto 2009/1: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY.

rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1890 (haettu 16.12.2018)

Museovirasto 2009/2: Museoviraston esitys valtakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi kulttuuriympäristöiksi.

museovirasto.fi/uploads/Kulttuuriymparisto/museoviraston-esitys-rky.pdf (haettu 15.12.2021)

Museovirasto 2020: Kysymyksiä ja vastauksia.

rky.fi/read/asp/r_RKY_faq.pdf (haettu 12.3.2020)

Museovirasto 2021: Kulttuuriympäristö.

museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto (haettu 18.11.2021)

Nokian kaupunki 2003: Pirkanmaan teollisuushistoria, Nokianvirta (paperitehdas).

akseli.tampere.fi//nokia/virta/ptehdas.htm (haettu 14.12.2021)

Parviainen, Teemu 2021: Birger Federley. Arkkitehtuurimuseo.

mfa.fi/kokoelmat/arkkitehdit/birger-federley/ (haettu 14.12.2021)

Pirkanmaan liitto 2016: Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut

kulttuuriympäristöt 2016.

maakuntakaava2040.pirkanmaa.fi/sites/default/files/raku_27052016.pdf (haettu 14.12.2021)

Sulkakoski, Mikko 2014: Hämeen ely-keskus, tiedotteet: *Nokian patojen korjaus on aloitettava viipymättä.*

ely-keskus.fi/web/ely/-/nokian-tehdassaaren-patojen-korjaus-on-aloitettava-viipymatta-hameen-ely-keskus- (haettu 9.12.2021)

Suomen Icomos 2019: Madridin dokumentti.

icomos.fi/wpolku/wp-content/uploads/2019/11/Madridin-dokumentti_suomeksi-06052014-madridindokumentti_suomeksi08052014.pdf (haettu 8.12.2021).

Tehdas 108 n.d.: Historia.

tehdas108.fi/historia (haettu 16.12.2018)

Tehdas 108 n.d.: Palvelut, vaikutuspiiri ja yhteisö (Luova keskus).

tehdas108.fi/luova-keskus (haettu 14.12.2021)

Tehdas 108 n.d.: 108-toimintamalli.

tehdas108.fi/108-toimintamalli (haettu 15.12.2021)

Tehdassaari n.d.: Tehdassaari, uuden ajan kiertotalouskeskus.

tehdassaari.fi/ (haettu 15.12.2021).

Ympäristöministeriö 2009: *Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen*

kulttuuriympäristöjen huomioon ottamisesta kaavoituksessa ja lupamenettelyssä (muistio).

rky.fi/read/asp/r_RKY_kaavoituksessa_ja_lupamenettelyssa.pdf (haettu 19.2.2020)